

PÉTER KATALIN

Az asszony neve*Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi
Magyarországon

A név és a névhasználat jelenségeit azért tartom tanulmányozásra érdemesnek, mert az a véleményem, hogy ezen az úton egyének és csoportok társadalmi elhelyezkedéséről, illetve társadalmi megbecsültségéről lehet értesületeket nyerni.¹ Elképzelésem nem annyira az ősi és valamikor minden kultúrában megvolt névmágia 16–17. századi működésének feltételezésén alapul, mint inkább hosszú idő alatt kialakult forrásbenyomáson. Mert igaz, hogy a források olvastán lehet valami olyat érzékelni, mintha a kortársak bizonyos tabuk hatása alatt alkalmaznák, illetve nem alkalmaznák szövegeikben a neveket, ilyen magatartásuk – ebben a korban már – szokásnak, nem hiedelem hatásának tűnik. A forrásbenyomás pedig az, miszerint a névhasználat bonyolult szokásrendet követett. Különösen erős ez az olvasói élmény, ha a forrásban asszonyokról van szó.

Ezért adtam ennek a tanulmánynak *Az asszony neve* címet. A híres *A rózsá neve* regénycímre emlékeztet.² Arról Umberto Eco azt írta, hogy a rózsá-szimbolika összetett volta miatt választotta. Minden olvasó úgy magyarázhatja, ahogyan kedve vagy műveltsége tartja.³ Az én értelmezésem szerint a rózsá szimbólum azért nagyon kifejező éppen a nevek összefüggésében, mert a rózsát mint csodá-

* Az MTA Történettudományi Intézete és a Budapesti Európa Intézet Reneszánsz a 16. századi Kelet-Közép-Európában c., 2009. jan. 13-i konferenciáján elhangzott előadás kibővített változata. Nagyon köszönöm Geccsényi Lajos segítségét a végleges szöveg kialakításához.

1 Általános tájékozódásra a következő munkákat használtam: *Hádrovics László*: Magyar történelmi jelentéstan. Bp. 1992.; *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1–2., Registerband.* Hgg. Ernst Eichler–Gerold Hilty–Heinrich Löffler–Hugo Steger–Ladislav Zgusta. Berlin–New York, 1995–1996. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11. 1–2., [Register]); *Namenforschung und Geschichtswissenschaften. Literarische Onomastik. Namenrecht.* Hgg. Dieter Kremer et al. Tübingen, 2002. (Onomastik für Namenforschung VI.); *Hajdú Mihály*: Általános magyar névtan. Bp. 2003.; *Albrecht Greule*: Sprachgeschichte und Kontaktlinguistik. In: *Festschrift zu Ehren von Prof. Dr. Ernst Eichler.* Hg. Karlheinz Hengst–Dietlind Krüger. Leipzig, 2005. (Namenkundliche Informationen Beiheft 23.) 23–36.; *Wardhaugh Ronald*: *An Introduction to Sociolinguistics.* Malden, 2006.

2 Némi változatosság ahhoz képest, hogy az ilyen névtani dolgozatok rendszerint a shakespeare-i „Mi is a név?” kérdésre utalnak, ahol a szöveg egyébként a rózsá nevével folytatódik, vagy az Alice Tükörországban-nak a dalról szóló beszélgetésére, ami azonban magyarul nem jó, mert a „name of the song” helyett „a dal címe” áll benne. Mindkettő Kosztolányi Dezső fordítása.

3 *Umberto Eco*: Széljegyzetek a rózsá nevéhez. In: *Uő: A rózsá neve.* Bp. 2005. 586.

latos virágot mindenki ismeri, de – bár valamennyinek van neve – kevesen tudnak egy-egy rózsafajtat pontosan megnevezni. Az a változat, amelyet én a legjobban szeretek, sárga. Hosszú szárú, és többnyire tearózsának hívják, de én a virágosnál csak „abból a sárga rózsából” szoktam kérni valamennyi szálát. Most néztem meg, hogy a neve tulajdonképpen „Teahybrid Ambassador”.

Ennek a tanulmánynak az eredményei szerint a rózsza analógia a 16–17. századi mágnásasszonyoknál nem sántít: a társadalom igen nagy becsben tartott tagjai voltak. Megbecsültségüket az jelezte, hogy születési nevüket egész életükben megtartották; házassági nevüket csak bizalmas beszédben használták, illetve alkalmazták. A névhasználatnak ezt a gyakorlatát követték a magyarországi születésű mágnások az akkori ország minden anyanyelvén. A beházasodott emberek többnyire megtartották eredeti kultúrájuk névhasználati szokásait. A dolgozat elméleti és módszertani kereteit a társadalmi nemek egyenértékűségének meggyőződése adja. Ez azt jelenti, hogy – szemben a nemek állandó harcát feltételező feminizmussal – a közös létezés tényéből indulok ki, és a társadalmi kölcsönösséget tételezem.⁴ Erre az álláspontra részint elméleti megfontolások, részint szakmai tapasztalat vitt.

A sárospataki női családfők kutatásánál fel kellett ismernem, hogy nem tudok a nők helyzetéről a közhelyeken túlmenő érdemleges eredményekre jutni a férfiak körülményeinek ismerete nélkül.⁵ Azóta mind a források kezelésében, mind a feldolgozásukban ez az álláspontom. Az egyénin túlmenő asszonyi jelenségek kutatásában a leghatározottabban törekszem arra, hogy csak olyan forrásokat használjak, amelyek nőkről és férfiakra egyaránt szólnak. Ehhez a dolgozathoz is mindkét társadalmi nem névhasználatáról tájékoztató forrásokat kutattam. Az eredmény szól az arisztokrata asszonyok névhasználatáról.

Néven itt az emberek egyedi megjelölésére és azonosítására használt, főnevekből, közelebből szótanilag tulajdonnevekből összeállított szókapcsolatot, a személynevet értem.⁶ A névhez kapcsolódó közszavakkal létrehozott szerkezetet meghatározásnak vagy körülírásnak tekintem. Egyetértek viszont azzal a megfontolással, amelyet irodalmárok még 1977-ben vetettek fel. A Barabás–Kálmán C.–Nádasdy szerzőtrío a nyelvtani ismérvekkel szemben a név szociokulturális jellegét határozta meg. Durván leegyszerűsítve azt állították, miszerint névnek az a szócsoport tekintendő, amelyet a társadalom annak tart, illetve megtanulta róla, hogy név.⁷ Nem tudom, mennyire védhető a tétel attól az

4 Kölcsönösségen a lélektanban, az emberi szokásrendben és a közgazdaságtanban egyaránt megfogható, nem feltétlenül harmóniát kifejező viszonyrendszert értek: *Mérei Ferenc*: A cselekvés szerkezete és a közösségi dinamika – Kurt Lewin pszichológiája. In: *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. Bp. 1975. 7–53.; *Mérő László*: A közgazdaságtan pszichológiai vonatkozásai. In: *Gazdaságpszichológia*. Szerk. Hunyady György–Székely Mózes. Bp. 2003. (Osiris tankönyvek) 37–110.; *Edmund Leach*: Szociálintropológia. Bp. 1996. 127–148.; *Talcott Parsons*: *The Social System*. London, 1951. 200–205.

5 Péter Katalin: Női családfők Sárospatakon a 16–17. században. *Századok* 123(1989) 563–609.

6 Ld. A magyar nyelv értelmező szótára. V. Mo–S. Bp. 1961. 195.

7 Barabás András–Kálmán C. György–Nádasdy Ádám: Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79(1977) 135–155.

időtől kezdve, amióta a névviselést törvény szabályozza, de az általam itt vizsgált korra bizonyosan áll. Nem volt olyan hatóság, amely az emberek nevét megszabta vagy rögzítette volna.⁸ Az egyházi anyakönyvezés ugyan éppen megkezdődött, de minden jel arra utal, hogy a lelkészek az érintettek által mondott neveket írták be, illetve még így sem feltétlenül tartották szükségesnek a vezetéknev fel-tüntetését.⁹ A nő házasság utáni nevééről különösen nem volt szó.¹⁰

Végül is különböző természetű források segítségével azt kutattam, hogy egyes arisztokrata személyek, problémaállításom szerint elsősorban a férjjes asszonyok egyéni meghatározását igénylő helyzetekben az emberek milyen névvel nevezik meg magukat, illetve hogyan nevezik meg őket.

I. Latin nyelvű források adatai

Mint hogy a vizsgált kor írásbeliségében a latin igen nagy terjedelemmel volt jelen, latin nyelvű források bevonását elengedhetetlennek tartom. A kutatás eredményeinek esetlegességét elkerülendő bizonyos forrástípusok anyagát módszeresen néztem át. A kiválasztás szempontja az volt, hogy a teljes anyag elektronikus rögzítéssel, következetesen kereshető formában legyen hozzáférhető. Két adatbázisra alapoztam. Az egyik *A magyar arisztokrácia családi kapcsolattársrendszere a 16–17. században* című honlap, amelyet Koltai András állított össze és bővít folyamatosan.¹¹ A másik a *Magyar Országos Levéltár A 57 jelzetű Libri Regii – Királyi Könyvek* című állagának CD-Romon és DVD-Romon egyaránt kiadott anyaga. A levéltár munkatársai alakították adatbázissá.¹²

8 Egyes vélemények szerint a jobbágy nevét a földesúr adta. Magyarországi források azonban nem szólnak mellettük.

9 Ld. a sárospataki katolikus anyakönyvet: Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény Sárospatak Matricula I–III. 1663–1742.; *Ördög Ferenc: Az első magyarországi református anyakönyv családnevei és névhelyettesítői*. In: Szavak – nevek – szótárak. Szerk. Kiss Gábor–Zaicz Gábor. Bp. 1997. 270–282. Szlovák anyakönyvek és urbáriumok összehasonlítása: *Mária Kohútová: Príspevok k starším dejinám západného Slovenska (Urbár Holíčskeho panstva z konca 17. storočia)*. Historický Časopis 40(1992) 595–608.

10 Magyarországon az 1952. IV. 26. §. rögzítette először a feleség azon jogát, ill. kötelességét, hogy a házasság után viselt nevééről nyilatkozzék.

11 <http://archivum.piar.hu/arisztokrata> Mivel folyamatosan bővül, közlöm utolsó beletekintésem dátumát: 2010. ápr. 18.

12 A 16–17. századi résznek kétféle elektronikus kiadása van: Királyi Könyvek CD-ROM (I–IV.) Készítették: Vissi Zsuzsanna–Trostovszky Gabriella–Tuza Csilla–Németh István–Kis Péter. Adatfelvétel: Németh István. H. és é. n.; Libri regii. Királyi Könyvek 1527–1918 DVD-ROM. A szöveges adatbázist készítették: Vissi Zsuzsa–Trostovszky Gabriella–Németh István–Tuza Csilla–Csavlek Judit–Magyari Gabriella–Németh György. Fotó: Czikkelyné Nagy Erika–Micheller Jánosné–Szénási Jánosné. H. és é. n. Online hozzáférhető a Magyar Országos Levéltár (= MOL) honlapján: <http://www.mol.gov.hu>. A CD-t, ill. a DVD-t használtam. Különböző kutatási lehetőségeket adnak. Az oklevelek teljes szövegét lehet rajtuk olvasni. Alább a jegyzetekben a levéltári jelzetet adom: LR kötetszám, oldalszám.

Külön figyeltem a -né toldalékkal képzett asszonynevek előfordulására.¹³ Ez látszik indokoltnak, mert Pais Dezső középkori latin szövegekből hámozta ki ennek a fajta névnek az értelmét, vagyis bizonyosan létezett a magyarországi latinban.¹⁴

1. A főúri rangemelés oklevelei

Ezek az iratok minden esetben a megadományozott személynek vagy több megadományozott személynek szóló királyi diplomák.¹⁵ Az oklevél szövege tartalmazhat rendelkezést arról, hogy a címzett vagy címzettek mellett ki részese még az adott rangemelésnek. Az iratok szerzője a *Magyar Udvari Kancellária* valamely tisztviselője volt. Nem valószínű azonban, hogy a névhasználat rögzítésében a tisztviselőknak nagy szerepük lett volna. Nyilvánvalóan a kérelmezőtől származó adatokat, illetve szövegelemeket használtak. Mivel egyes rangemelések a címzett távoli rokonait, esetleg kisgyerekeit is befoglalták, akiket a királyi hivatalokban aligha ismertek, az elemi adatokat értelemszerűen maga az ügy kezdeményezője szolgáltathatta.¹⁶ Így szinte biztosra vehetjük, hogy az oklevelekben említett személyek meghatározása a kérelmezőktől származik.¹⁷

A magyar arisztokrácia családi kapcsolattrendszere a 16–17. században című adatbázis 1526-tól a 17. század végéig 170 rangemelés vagy rangemelés megerősítésének, megújításának adatait közli eredetiből vagy másolatból.¹⁸ Legnagyobb részük férfiakkal szól, vagyis főként férfiak nevét vagy meghatározását tartották fenn. Ebbeli gyakorlatuk majdnem kétszáz év alatt nem változott: felnőtteknél a

13 A személynevek alakját forrásidézetekben megtartom. Saját szövegemben a következő kézikönyv gyakorlatát követem: *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. Bp. 1970.

14 A 15. századi latin szövegből hasonló képzésű neveket közölt *Mező András*: Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén. Kiskvárda, 1970. (A kiskvárdai Vármúzeum kiadványai 3.).

15 A nemesi rangemelés irataival, lévén ebben a tanulmányban mágnásokról szó, nem foglalkozom.

16 Oláh Miklós magának és saját közvetítésével kilenc embernek, néhai fivére két fiának, egy lányának, saját két nővérének és férjeiknek, továbbá egyik testvére éppen érvényes, valamint előző házasságából született két, különböző nevű fiának szerzett 1558-ban rangemelést. A diploma mindenkit pontosan nevével nevez. Nem valószínű, hogy a tisztviselők maguktól ilyen részletesen ismerték volna az Oláh-rokonságot. – Erdődy Péter 1565-ben Tamás, Péter, Anna és Margit nevű fiaival és lányával együtt kapott rangemelést, akik akkor négy és tizennégy év közötti gyerekek voltak. Nyilván Erdődy kérvényéből tudtak róluk és ismerték a nevüket Bécsben.

17 Valószínűleg a kérelem tartalmától függött az, hogy ki milyen kiterjedt rangemelést kapott. Másként megmagyarázhatatlanok olyan ellentmondások, mint pl. az, hogy a sokgyerekes Thurzó György 1606-ban kelt grófi oklevele nem tartalmazza lányai vagy fia nevét, Esterházy Miklós 1626-os diplomája viszont akkor még egyetlen fia mellett alig egyéves egyetlen kislányát is megnevezi. Sokan a feleségükről szóló utalás nélkül kaptak rangemelést, míg másoknál megnevezik a rangemelésben részes házastársat.

18 124 bárói és 46 grófi rangemelést tartalmaz. Ezekkel dolgoztam. Az oklevelek rendelkező részét Koltai többnyire megadja. Ott, ahol nem tette meg, megnéztem az általa közölt levéltári jelzeten az eredetét. Másutt közölt ilyen forrásokkal nem foglalkoztam.

teljes nevet, gyerekeknél a keresztnévet, esetleg több keresztnévet adtak. A keresztnév, ha volt latinos formája, rendszerint latinul állt. Az 1527 után elsőként fennmaradt rangemelés, Nyáry Ferencé, 1535-ben a megadományozottat „Franciscus Nyary de Bedeg”-nek nevezte. Az utolsó 17. századi 1690-ben Pekry Lőrincnek, „Laurentius Pekry”-nek szól.¹⁹ A fiúgyerekek a Pethe család 1606-os diplomájában mint „Martinus, Georgius et Stephanus Pethe” vannak megnevezve, vagyis latinul írták őket, és vezetéknevük csak a fiúk felsorolásának végén áll. Hasonlóan állították ki Ghillány Györgyék 1688-as oklevelét: fiai mint Georgius, Antonius és Joannes Georgius, de minden vezetéknevük nélkül vannak felvéve. Lányok meghatározásánál ugyanez volt a szokás, keresztnevük latinos formájával jelölték őket hajadonságuk egész ideje alatt. A 17. század közepén Viczay Ádám és fia mellett két lánya, Margit és Orsolya, azaz „Margaretha et Ursula” nyert báróságot.

Nők jelenlegi tudásunk szerint a 16–17. század során egyszer voltak rangemelő diploma címzettjei. Forgách Éva, Judit, Mária, Zsófia és Eszter kapott 1655-ben grófi rangot. Az oklevél azt mondja, azért jutottak hozzá, mert kiváló szüleik fia, Ferenc, aki korábban grófi rangot kapott, nem régen utódok nélkül meghalt. Így Forgách Miklós leszármazottai ők, illetve az ő gyermekeik lesznek. Valamennyiük címe „gimesi gróf”, ami mindkét nembeli törvényes utódaikra is vonatkozik. „Easdem, Dominam Evam ac per eam Juditham, Mariam et Sophiam [...] necnon virginem Eszter [...] haeredesque et posteritates earundem utriusque sexus universos ex legitima serie descendentes perpetuos comites de Ghymes solemniter pronunciamus”, foglalja össze a királyi kegy lényegét az oklevél a vége felé. A szöveg tartalmi rendelkezéseit egyelőre nem tudom értelmezni; a rangok öröklődésének jelenségei még feltáratlanok. Nem tudjuk, a nőknek adott örökletes rang hogyan működött.²⁰

A mágnásasszonyok névhasználatát tekintve viszont világos és értékes forrás a Forgách lányok grófi diplomája, mert négyen férjes asszonyok voltak, a szöveg pedig nevükön nevezve többször is felsorolja őket.²¹ Mellettük 22 asszony kapott mint valakinek a hozzátartozója rangemelést. Két asszony közülük Oláh Miklós, egy Erdődy Tamás horvát bán testvére volt. A többi közvetlenül rangemelt asszony, mindösszesen 19 nő, mint férjének a felesége kapott báróságot vagy grófságot.

*

A 16–17. századi rangemelő oklevelek 26, a rangemelés tekintetében eltérő státusú asszony névhasználatának pontos adatait adják (1. táblázat).²²

19 A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere i. m. 2010. ápr. 18-án volt állapota szerint.

20 A probléma azokra a lányokra is áll, akik közvetve, mint apjuk lányai, esetleg a címzettek más nőrokonai kaptak rangemelést. Ilyenkor a rangemelő szövegek világosan kimondják, hogy a mindkét nemre érvényes öröklés az utódaikat megilleti.

21 Az irat bizonyosan nem hamisítvány. Eredetije jelenleg ismeretlen ugyan, de fogalmazványa fennmaradt a Magyar Kancellária iratai között.

22 A táblázatok a szövegben első említésüknél találhatóak.

1. táblázat

26 rangemelt asszony névhasználata

keresztnev és vezetéknev	20	minden vezetéknev apától örökölt
csak keresztnev	5	
asszony neve férjével egy szerkezetben	4	

A rangemelő oklevél forrástípus adatai arra utalnak, miszerint az általános szokás az volt, hogy az arisztokrata asszonyokat saját keresztnévükkel és apjuktól örökölt vezetéknevükkel jelöljék. A keresztnév külön használata szokatlanak tekinthető. Az asszony és a férj nevének egy szerkezetbe illesztése pedig ellentmondásos volt. Nem feltétlenül fejezte ki a nevek szükségszerű összetartozását. Erdődy Margit neve az Erdődy Tamással együtt rangemelteket egyik felsorolásában ilyen meghatározással állt: „Domina Margaretha Erdődy comitissa fidelis nostri Magnifici Jacobi Zekely de Kevend consors, soror Thomae Erdődy”. A szerkezetet tekintve Margit férjének és fivérének azonos a súlya. Még tágabb értelmű azonos szerkezettel írták le oklevelük szövegében egy alkalommal a Forgách lányokat. „Generosae et Magnificae Dominae Eva Spectabilis et Magnifici Emerici Erdődy etc., Juditha Spectabilis et Magnifici olim Comitissae Tersaczky Relicta Vidua, Maria Spectabilis et Magnifici Georgy Illyésházi, Sophia Spectabilis et Magnifici Georgy Tersaczky fidelium nostrorum consortes, necnon Esztera adhuc virgo, Spectabilis et Magnifici Nicolai Forgacz di Gyemes (Titulus) ex Magnifica et Generosa Domina Esztera Bossánj consorte sua a Patris quidem Banali, Matris vero Orszaghiana, Palatina originem trahente filiae susceptae et progenitae.” Ez az utóbbi hosszú mondat nyelvtanilag bizonyosan egy szerkezet, de az asszonyok és a megfelelő férjek nevének összekapcsolása nem kifejezett benne.

Az a megoldás, hogy a feleség a férj vezetéknevéből képzett asszonynevet viselt volna, a rangemelő diploma forrástípusban nem fordult elő.

2. Különböző királyi adománylevelek

A *Királyi Könyvek*be bejegyeztetett iratokat néztem át. Mivel a bejegyeztetés, ami a Kancellárián történt, illetve a bejegyzés elhagyása egyéni döntéstől függött, igen változatos tartalmú iratok kerültek a *Királyi Könyvek*be. Módszeresen az első és a tizennyolcadik kötetben fennmaradt iratokat tekintettem át. Időben az 1527 és 1532 közötti, valamint az 1682 és 1687 közötti évekből írtam ki a mágnásasszonyoknak címzett vagy őket is érintő oklevelek adatait. Összesen 22 asszony neve, illetve névhasználata lett ilyen módon a vizsgálat tárgya. Mivel az oklevelek provenienciája igen szórta, szerzőségük problémájával nem foglalkoztam.

A vizsgálatba bevont nők között vannak olyan rendkívüli előkelőségek, mint az a „Domina Sophia”, aki következetesen mint „dux Mazoviae” került be az iratokba.²³ A lengyel Piast-dinasztia tagja volt, vagyis az ősei valamikor nem egy-

²³ Első férje Báthory István nádor, a második Pekry Lajos volt.

szerűen egy lengyel tartományt, Mazoviát, egy másik águk Sziléziát kormányozta, mint az ő születése táján, hanem valamikor a középkorban az egész nagy Lengyelországot. Vagy ott van közöttük bizonyos „Domina Theodora”, akiről azt feltételezem, hogy a Bizáncban valaha uralkodó Komnenos családból származott, vagy annak távoli rokona volt.²⁴ De ott van a kevésbé ismert „Domina Maria Sidonia Fancsi” (Fánchy Pál felesége, Balassa Mária Szidónia) is: egy csoport mágnás özvegyet és árvát különösen az ő hatalmaskodásától kellett óvni. „Domina Comitissa Maria Cunegunda Paradayser” viszont azért kért oltalomlevelet I. Lipóttól, hogy őt ne tudják ellenségei friss özvegységében háborgatni.

*

Igen nagymértékben eltérő tartalommal és egymástól nagyon eltérő asszonyok ügyeiben született iratokat vizsgáltam tehát, de az asszonyok nevének használatában nem mutattak szeszélyességet (2. táblázat). Huszonkét személy közül tizenkilencet saját keresztnévén és apjától örökölt vezetéknevén határoztak meg. Az a három nő, akiknek csak a keresztnévét használták, rendkívüli jelenség volt. A két előkelőség, Mazoviai Zsófia és Komnena Teodóra státusát fent röviden érintettem. A harmadik csak keresztnévvel jelölt asszony, „Domina Margaretha” azon kevés női kortárs közé tartozott, aki saját rangot viselt: mint Mária királyné udvarhölgye teljesített annak idején szolgálatot.²⁵

2. táblázat

22 asszony neve királyi adománylevelekben

keresztnév és vezetéknev	19	minden vezetéknev apától örökölt
csak keresztnév	3	
asszony neve férjével egy szerkezetben	12	

A királyi adománylevél forrástípus adatai szerint az általános szokás az volt, hogy az arisztokrata asszonyokat saját keresztnévükkel és apjuktól örökölt vezetéknevükkel jelöljék. A királyi adománylevelek tanúsága szerint a keresztnév külön használata szokatlan, az asszony nevének a férjével egy szerkezetbe illesztése, ha nem is szokatlan, de bizonyosan nem általában bevett gyakorlat volt. A férj nevének felvétele ebben a forrástípusban nem fordult elő.

Van végül az asszonyi névhasználatnak egy olyan vonása, amelyre a *Királyi Könyvek* vizsgálatra kiválasztott két kötetében éppen nem volt példa, de az iratok lapozgatása során feltűnik. Az, hogy az asszony neve nemcsak egy, hanem több férj nevével is egy szerkezetbe kerülhet. Egyszerűbben szólva: egy-egy asszony neve mellé odáírhatják esetenként több férjük nevét is. Ez az eljárás tá-

²⁴ A Komnenos – Komnena famíliában gyakori volt a Theodora név, másoknál igen ritka, és Bakich Pállal, Theodora férjével „ex Turcia” egy Komnen Péter – „Petrus videlicet Komnen” – rokon is jött: LR 1. 17: 1527. nov. 26.

²⁵ LR 1. 132: primaria pedisequa.

volról sem volt kötelező, de – főleg talán olyankor, amikor az oklevélben tárgyalt ügy valahogyan összefüggött az asszony előző házasságával – gyakran előfordult. Így Losonczy Anna esetében akkor, amikor 1597-ben Forgách Zsigmond felesége volt, de második férjének, Ungnadnak járó pénzek fejében vette meg a Kamarától Tapolcsány várát és a vár tartozékait, a királyi oklevél az ő neve mellett előző és az éppen akkori férjét nevezte meg. Az elsőt, Báthory Miklós országbíró, akinek a dologhoz nem volt köze, nem említették.²⁶ A több férj megnevezésének szokása odáig ment, hogy még sírkőre is rákerülhetett. Czobor Mária harmadik férje, Hans Jakob Graf von Lövenburg így fogalmazta meg a maga nevében az asszony sírfeliratát: „Dominae comitissae Mariae Reginae Zobor [...] primum quidem Pauli Chiaky et secundario generalis Caroli Maximiliani a Magno comitum et tandem conthoralis suae”.²⁷ Czobor Mária neve tehát három férjének nevével együtt került egy szerkezetbe.

3. Névsorok

33 úgynevezett országgyűlési névsort vizsgáltam.²⁸ Az egész anyagot Koltai András gyűjtötte össze és publikálta *A magyar arisztokrácia családi kapcsolattrendszere a 16–17. században* című honlapon részint első közlésben.²⁹ Az országgyűlésekről készült jegyzékek – az országgyűlések férfitagjainak feltüntetése mellett természetesen – tartalmazzák azoknak az asszonyoknak a nevét, akik az országgyűlésekre meghívót kaptak vagy akiknek a követei az országgyűlésen megjelentek. A meghívással ugyanis praktikusán országgyűlési követ küldésére szólították fel őket. Legjobb tudomásom szerint nő az országgyűlés ülésein a 16–17. század során nem vett részt. Egyelőre nem tudjuk azonban, milyen ismérvek alapján és ki választotta ki azokat, akik követet, illetve követeket küldhettek.³⁰ Alapvetően, főismérvel meghatározottan főrendű özvegyeket hívtak. Ez első pillantásra látszik a listákon: ha csoportokba szedve vették fel a neveket, a nők az „ad viduas dominorum”, „viduabus”, esetleg más hasonlóan özvegyet, urak özvegyét jelentő

26 LR 5. 139. „Generosa ac Magnifica domina Anna Lossonczy, alias Magnifici quondam Christophori Ungnad relicta, nunc vero fidelis nostri Magnifici Sigismundi Forgcz de Gyimes Comitatus Comitatus Neogradiensis coniunx”.

27 Mikó Árpád–Pálffy Géza: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. Művészettörténeti Értesítő 54(2005) 339–340.

28 Félrevezetőnek tartom a történetírásban rendszerint alkalmazott országgyűlési névsor meghatározást, mert – ha névsoron valamely ismérv szerint meghatározott csoport tagjainak a felettük illetékes hatóság által készített név szerinti felsorolását értjük – a magyar országgyűléseknek a 16–17. században nem volt névsoruk. Csak a meghívandókról, esetleg a megjelentekről vagy valamely időpontban éppen jelenlévőkről készültek jegyzékek.

29 Koltai pontosan adja minden lista provenienciáját, műfaji meghatározását és esetleges korábbi megjelenéseit.

30 Egyes listák feltüntetik a követeket is, amiből az derül ki, hogy a meghívott mágnásasszonyok kb. olyan súllyal tudták képviseltetni magukat, mint a vármegyék és a szabad királyi városok. Egy, két követet küldtek, néha többen bízták meg ugyanazt a személyt.

besorolásba kerültek, és a női nevek mellett külön-külön is sokszor ott áll a „vidua”, „relicta” meghatározás, többnyire a férj nevének genitivusos alakjával együtt. Ugyancsak első olvasásra derül ki azonban az is, hogy nem minden főrangú özvegyet hívtak meg. A listákon olvasható nevek száma alkalmanként 2 és 29 között változik. Nem kell különös kutatás ahhoz, hogy az olvasó arra következtessen, egyik szám sem lehet egyenlő az akkor éppen özvegy mágnásasszonyokéval. Az 1542-es gyűlésen jelenlévők listája például két asszony, Thurzó Anna, Lévai Cseh Gábor özvegye – „Gabrielis Levay relicta” – és Pekry Anna, guti Országh László özvegye – „relicta Ladislai Országh” – nevét tünteti fel. Értelemszerűen ők lehettek azok, akik a mágnásözvegyek közül követet küldtek. Arról viszont fogalmunk sincs, hogy a többiek nem kaptak-e meghívót, vagy meghívó ellenére sem küldtek követet.

Figyelmes olvasás eredményeként megállapítható, hogy az országgyűlési listákra felvett asszonyok nem valamennyien özvegyek. Ők maguk – a fennmaradt listák tanúsága szerint legalábbis, bár valamennyit nem ismerjük – magyar mágnások, esetleg indigenák voltak. Bizonytalan vagyok „Magdalena Comitissa” vagy vezetéknevével együtt „Magdalena Comitissa a Salmis” esetében, akit mint „uxor Ladislai Popel”-t a 17. század legelején sok listára felvettek. Ő Széchy Margit és Niklas Salm lánya volt: vagyis Ferdinánd országainak leghatalmasabb famíliáiból származott, de nem született magyar főrendnek. A továbbiakban pedig, amennyire meg tudom állapítani, csak Magdolna fivérei, három férfi Salm lett indigena 1563-ban. Magdolna férje, Poppel László, ugyancsak nagy hatalmú úr volt, bizonyosan indigena 1572 óta. Vagy két listán is szerepelt Serédy Zsuzsanna „uxor ducis Poloni” meghatározással 1583-ban és „Susanna Seredy ducissa de Osztrogh”-ként tíz évvel később. Ő, Serédy Gáspár lánya, született magyar főrend volt, férje, Janus, az igen tekintélyes lengyel hercegi család tagja, viszont nem. A legsajátosabb végül Krusith Ilona esete. Ő már élt, amikor apja, Krusith János utódaival együtt rangemelést kapott, vagyis személyében főrend volt. Ilona mint „uxor Ditrichstain” került rá az 1583-as listára. Akkor férje, Maximilian Dietrichstein még nem volt magyar főrend; éppen az 1583-as országgyűlésen kapott indigenátust apjával, Ádámmal együtt. Minden jel arra utal, hogy egyes mágnásasszonyokat valamilyen okból saját jogukon hívtak meg.³¹ Az okot, esetleg okokat, illetve az ilyen módon meghívott asszonyok számát egyelőre még csak hozzávetőlegesen sem ismerjük.

A férfiak a jegyzékeken többnyire teljes nevükön szerepelnek. Így volt 1687-ben „Andreas Czobor”, „Franciscus Nádasdy” és „Alexander Erdődy”. Voltak azonban olyan felvételek, és éppen a legelőkelőbbeknél, amelyekben nem ne-

31 A mágnás özvegyek követküldési jogát Magyarországon a történetírás többé-kevésbé számon tartja. Sok szempontból logikusnak is látszik: az özvegyek minden kultúrában továbbviszik valamilyen módon férjük társadalmi státusát. Eddig úgy fogtam fel, hogy az özvegyek követeik révén mintegy néhai férjük jogán vettek részt az országgyűléseken. Más asszonyok meghívása – ami a listák tanúsága szerint bizonyosan megtörtént – igen nagy mértékben meglepett.

vet, hanem a névhez kapcsolódó vagy a névtől független meghatározást írtak a listára. Meghatározásképpen alkalmaztak vezetéknevet a méltóság feltüntetésével. Így volt Thurzó Elek 1542-ben „Thurzo locumtenens”, vagy Esterházy Pál nádor 1687-ben „Dominus Palatinus Esterhasi”. Más koncepciójú meghatározások a listákon az egyes személyek nevéből semmit nem tartalmaznak. Így szerepel Forgách Zsigmond egy 1621/1622-es listán egyszerűen mint „Comes Regni Hungariae Palatinus”, vagy Esterházy Miklós 1642-ben neve nélkül csak „Dominus Comes Palatinus”. Frangepán Miklós az 1618-as és az 1619-es listák egy-egy verzióján egyszerűen „Banus Regni Sclavoniae”. Más esetekben, sokszor a nevet és a méltóságot kombinálták. Így lehetett Wesselényi Ferenc 1662-ben „Comes Franciscus Veszelény Palatinus”, vagy Draskovich János 1646-ban, mielőtt őt is nádorrá választották volna, „Joannes Draskovith Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Scavloniae Banus”.

Tartozhatott végül a férfiak meghatározásához a családban elfoglalt helyüket jelölő közlés. Az 1569-es listán valaki, akinek a nevét a jegyzékbe nem írták be, „frater adolescens Comitum a Zrinio” volt, az előzőbe beírták: „Nicolaus Chászár Olahi episcopi Strigoniensis nepos juvenis”, és Balassa Boldizsár került be hasonló szerkezetű meghatározással, de mint fia valakinek, „Melchioris filius adolescens”. Azonos nevű személyeket következetesen a „junior”, illetve „senior” jelzővel különböztették meg.

A nőket nem több rendszerességgel vették fel a listákra. Bár náluk, mivel egyikük sem viselt méltóságot, a következetlenség kevesebb lehetősége adódott. Lehetett mégis többféle meghatározásuk, bár az általános náluk is az volt, hogy saját keresztnévükön és vezetéknevükön vegyék fel őket. Így szerepelt az 1619-es listán „Euphrosina Pálffy”, az 1634-esen „Catharina Bottka” vagy az 1655-ösön „Catharina Lippay”. Náluk azonban, az asszonyoknál, az esetek túlnyomóan nagy többségében a néven túlmenő meghatározást alkalmaztak: nevük mellett – mintha csak méltóság vagy tisztség lett volna – feltüntették a néhai vagy az élő férj nevét is. Pálffy Fruzsina neve mellett az állt, hogy ő „relicta Georgii Ratkay”, Bottka Kataliné mellett: „relicta Joanni Pográny”, és Lippay Katalinról az derül ki, hogy ő Stephanus Balog özvegye. Salm Anna viszont, akinek a neve – Anna Comitissa a Salmis – az 1593-as listára került rá, még nem volt özvegy, úgyhogy a nevéen túlmenően mint „uxor Septimii Lichtenstein”-t határozták meg. Nem tekintendő tehát következetlenségnek az, hogy Dóczy Fruzsina teljes meghatározása 1593-ban „Euphrosina Doczy vidua Georgii Homonnay”, 1601-ben pedig „Euphrosina Dóczy vidua Christophori a Teuffenbach” volt. A két időpont között kötött Fruzsina második házasságot és lett özvegy másodsorra is. Igen változatos meghatározásai voltak viszont Fugger Máriának, aki a leghosszabb ideig – 1601-től 1634-ig – küldött követeket, vagyis a legtöbb listán az asszonyok közül ő szerepelt. Volt „Maria Fugger”, „Maria Fugerin”, „Vidua Paalfiana”. Igaz, legtöbbször ott volt a neve mellett a „relicta” vagy „vidua Nicolai Pálffy” meghatározás.

A férj bevonása a nők családi helyzetére utaló meghatározásban a férfiak és a nők felvétele közötti legnagyobb különbség. Férfiak meghatározásánál a fele-

ség nevét semmilyen összefüggésben nem használták.³² A nők meghatározása azonban ezen a különbségen túl is lehetett különböző. Volt olyan megoldás, amikor az asszonyt nevén, de csak a keresztnévén nevezték meg, ahogyan Balassa Erzsébet, Dóczy Lőrinc özvegye 1622-ben egyszerűen „Elizabetha” volt. Előfordultak aztán asszonyok úgy, hogy férjükre a lista összeállítója nem tett semmi utalást. Ezekben az esetekben a férj személye nyilván közömbös vagy nyilvánvaló volt. Nem volt rá szükség a nő pontos meghatározásához. Így állt az 1655-ös listán a „Susanna Lórántffy principessa Transylvaniae senior” meghatározás. Nem kellett hozzá magyarázat; mindenki tudta, ki Lórántffy Zsuzsanna. A többi erdélyi fejedelem feleségének a neve a listákra a férj nevével egy szerkezetben került fel. A másik nő, akinek a meghatározásához a férj nevét nem használták, „Petronella a Tarnov” volt; csak az ő saját nevét írták rá az 1681-es listára. Máshonnan tudjuk, hogy Illésházy Gábor özvegye volt.³³ Az asszony személyes adottságairól semmit nem tudunk, de az bizonyos, hogy családjába a lengyel királyság legnagyobb hatalmú politikusai és hadvezérei tartoztak. A Tarnowski família régóta volt Magyarországgal nem csak politikai kapcsolatban. Abból lehet erre következtetni, hogy Petronellának és férjének, Illésházy Gábornak királyi felmentést kellett kérnie a negyedízen belüli rokonházasság tilalma alól.³⁴ A két család tagjai nyilván sokszor házasodtak egymás között.³⁵

A női meghatározások legsajátosabb variációja az volt, amikor az asszony neve helyett a férjét írták be. Ilyenkor a férj neve minden esetben genitivusba került, és vélhetően értelemszerűen hozzágondolták a „relicta” szót. Így állt az 1619-es listán „Francisci Daróczy”, az 1655-ösön „Stephani Palochay” és „Pauli Osztrosich” vagy az 1681-esen „Ladislai Forgách”. Nem tudjuk, hogy ilyenkor a listák összeállítói miért nem vették maguknak a fáradságot a nő nevének beírására, amiként a meghatározások túlnyomóan nagy többségében történt (3. táblázat).

3. táblázat

Mágnásasszonyok meghatározása országgyűlési listán

Meghatározások	Keresztnév és vezetéknev	Keresztnév	Férj nevéből képzett	Szerkezet nő neve nélkül	Kétséges
222	175	5	2	39	1
100%	78,9%	2,3%	0,9%	17,5%	0,4%

32 Más természetű források olvasása azzal a tapasztalattal jár, hogy férj meghatározására a feleség adatát akkor alkalmazták, ha valamilyen jogügyletben a feleség volt közvetlenül érintett: MOL Diplomatikai Levéltár (= DL) 6693, 35447, 34929, 39295, 5338, 16498, 16512.

33 Sok genealógiában Illésházy Gábor három felesége közül a második Petronella. Ez azonban lehetetlen, mert Illésházy ravatalképén „Petronella a Tarnov” az özvegy. Mi több, az özvegy hamarosan férjhez is ment egy lengyel nemeshez.

34 LR 13. 827–828: 1662. jún. 2.

35 A listák köztörténeti értelmezésével nem foglalkoztam. Éppen Petronella Tarnowska személyéről szólva érdemes azonban hangsúlyozni, hogy a lengyel korona országainak arisztokráciájához fűződő igen erős kapcsolatokat tükröznek.

Igaz, lehettek kommunikációs zavarok. A kancellárián esetleg nem tudták, hogy hívják egyik, másik úr özvegyét, de lehetett egyszerűen felületesség is. Voltak a listákon végül mintegy magától értetődően hibák. Példa: az 1583-as listán van egy „uxor Simonis Keglevich” meghatározás, holott a sok Keglevich Simon közül ez a 16. század közepén élt személy minden genealógia szerint 1576-ban halt meg, vagyis csak az özvegye, akinek a nevét nem tudtam kideríteni, nem a felesége kaphatott országgyűlési meghívót az 1583-as gyűlésre.

*

A jegyzékek mindösszesen 111 nő adatait tartalmazzák. Négyen közülük 2-2 férfi özvegyeként is szerepelnek; nem egyidejűleg természetesen. Minthogy pedig többben vannak rajta több listán is, 222 meghatározást lehetett vizsgálni (3. táblázat).

Az országgyűlési listáknál ugyanaz a gyakorlat figyelhető meg, mint a többi latin forrásnál. Az esetek túlnyomóan nagy többségében – 78,9% – saját keresztnévükkel és apjuktól örökölt vezetéknévükkel nevezték meg a mágnásasszonyokat. Keresztnévük önálló használata kivételesnek tekinthető, ahogyan kivételes volt az is, hogy a férjéről, saját neve nélkül nevezzenek meg valakit. Körülbelül 140 év alatt keletkezett 33 iratban kétszer – 0,8% – fordult elő az, hogy a férj nevéből képzett asszonynevet viseljen valaki. (A két eset a „Paalffiana” és a „Balasiana” volt, mindkettő az 1608-as listán, Fugger Mária, illetve Bakich Margit. Egyébként mindkettőjüket saját nevével írták fel több listára is.)

4. A latin nyelvű források tanulságai

A tanulságokat a 4. táblázatban foglaltam össze. Ez a táblázat 154 év alatt, 1527 és 1681 között, különböző természetű forrásokban keletkezett 232 női meghatározás adatait tartalmazza. Ennyit lehetett számba venni, mert a 3. táblázatban feltüntetett meghatározások egy része – 39 – csak a férj nevét adta meg, vagyis a mágnásasszonyok névhasználatáról semmit nem mond. Jellemzőnek tartom ebben az összefüggésben Salm Magdolna esetét. Már négy listára felkerült mint „Magdalena Comitissa uxor Ladislai Poppel”, amikor 1605-ben csupán az „uxor Ladislai Poppel” meghatározást írták be róla. Nyilvánvalóan nem valami névhasználati koncepció, hanem felületesség következménye volt. A 3. táblázat ma-

4. táblázat

Mágnásasszonyok meghatározása latin iratokban

Meghatározások	Keresztnév és vezetéknév	Keresztnév	Férj vezetéknéve	Bizonytalan
232	214	14	1 + 2 = 3	1
100%	92,2%	6%	1,3%	0,5%

gyarázata során pedig jeleztem, hogy a „Ladislai Forgach”-szerű bejegyzéseket nem meghatározásoknak, hanem kommunikációs hiba eredményeinek tartom.

Az összefoglalás nem változtat a forrástípusok szerinti vizsgálat eredményén. A mágnásasszonyokat latinul majdnem kizárólag – 92,2%-ban – saját keresztnevükkel és vezetéknevükkel határozták meg. Kivételesen használták az asszonyok keresztnevét vezetéknevük nélkül. A csak keresztneves megoldás minden jel szerint a különösen előkelő nők meghatározásában volt szokásos. A férj vezetéknevével történő meghatározás az egész mintában egyszer fordult elő, a férj nevéből képzett női név pedig kétszer. Mind a három esetnek lehet külön-külön magyarázata, de elenyésző arányuk miatt nem indokolt külön foglalkozni velük. Végül említésre sem érdemes a 0,5%-nyi arányban, egyszer előfordult bizonytalanság.

A latin nyelvű források adatai szerint a magyar arisztokrata asszonyok egész életükben megtartották születési nevüket. A férj nevét nem vették fel.

II. Anyanyelvű források adatai

Anyanyelven az országban használt nem latin és nem egyházi szláv nyelveket értem. Azzal a problémával, hogy ki milyen anyanyelvű, nem foglalkozom. Sokan használtak ügyintézésben vagy levelezésben több anyanyelvet, és kutatói tapasztalatom az, hogy az írásban gyakorolt többnyelvűség inkább többnyelvű irodai személyzetet, mint többszörös identitást vagy nyelvtudást feltételez.³⁶

Az arisztokrata asszonyok névhasználatáról az anyanyelvű források első pillantásra ugyanazt mondják, mint a latinok. Drágfy János híres, a mohácsi mezőn fogalmazott magyar nyelvű végrendeletében akkori feleségét „jó lányom Homonnay Katalin”-nak nevezte: vagyis részint apjától örökölt, részint a keresztségben kapott nevének határozta meg az asszonyt.³⁷ Éppen úgy, ahogyan egy magyar nyelvű kötelezvényen két asszony aláírta magát. Gyulaffy Zsuzsanna és Gyulaffy Borbála volt a nevük, jóllehet mindketten kétszer mentek már férjhez. A magyarországi szokás szerint le is írták. Önmeghatározásuk így hangzott: „Gyulaffy Zsuzsanna, elsőben néhai nagyságos Wesselényi Pálnak, annakutánna Lisztius Ferencnek meghagyott özvegye” és „Gyulaffy Barbara, elsőben néhai tekintetes és nagyságos Kapy András úr meghagyott özvegye, mostan penig Barcsai Zsigmond úr házastársa”.³⁸

Más magyarországi anyanyelveken ugyanez volt a gyakorlat. A Trencsénben működő nyomdász, Dorota Vokálová, aki „vdova a impressorka”-nak nevezte

36 A praktikus okokból gyakorolt soknyelvűség jellegzetes esetének tartom pl. azt, hogy Zrínyi Péter Draskovich Jánoshoz magyar nyelven írt levelét olaszul címezték meg. A levél 1666. júl. 2-i. Ld. A Draskovichok trakostyáni levéltárából. III. Közli: Szerémi. Történelmi Tár (= TT) 1893. 643–644.

37 Közel egykorú másolata maradt fenn: *Zolnai Gyula*: Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. Bp. 1894. 255–259. (MOL DL 24323.).

38 MOL E 190 2. t. N° 88. 1640. júl. 11.

magát és asszonyi együttérzésből az ugyancsak özvegy Homonnay Drugeth Máriának ajánlott kegyességi könyvet adott ki, ezt a meghatározást írta róla: „groff Homonnay Maryi [...] pánu Jiřim Szoegy z Ryma Szoegy etc. pozustalé vdově”.³⁹ Úgy tűnik, csak a Magyarországon idegenek jártak el másként. A neves német költő, Margarete Magdalene Heymarin, aki az ugyancsak német Johan Rueber német feleségének ajánlott könyvet, ezt a meghatározást írta le: „Frau Judith Rueberin [...] geborene Behemin von Friedesheim”.⁴⁰ Vagy egy Sziléziából idemenekült lelkész, Lucas Wencelius nevezte Thurzó Annát Anna Sunegkinnek, amely utóbbi a sokféleképpen írt Szunyogh név egyik variánsa: „Frau Anna Sunegkin geboren Turzin von Bethlem Falva” az ajánlással németül megajándékozott asszony meghatározása.⁴¹

Feltűnő viszont, hogy a magyarban általános közfelfogás szerint igen elterjedt, általánosan elfogadott -né képzővel létrehozott arisztokrata asszonynevek 16–17. századi forrásokban nem fordulnak gyakran elő. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* kötetében pontosan számon tartott könyvajánlásokat néztem át. Az eddig megjelent kötetekben, vagyis 1473 és 1655 között 8 darab, arisztokrata asszonynak szóló magyar könyvajánlást találtam. Az asszonyok megjelölése az esetek túlnyomó többségében, 7 alkalommal, az illető apjától örökölt vezetékneve és a keresztségben kapott neve. Így „Báthori Anna [...] Báthori György házastársa” kapott 1554-ben ajánlást Heltai Gáspártól,⁴² vagy „Guti Országh Borbála asszony [...] először a nagyságos Török Ferencnek, most az néhai tekintetes és nagyságos gróf Ecknek meghagyott özvegye” Bornemisza Pétertől 1578-ban.⁴³ Az eddig is már sokat emlegetett, csupa német nevű Magdalena Salm magyarosan szerkesztett névvel kapott ajánlást Szalaszegi György prédikátortól: „Salmis és Neuburgi gróf Magdolna asszonynak [...] Poppel László házastársának”, hangzott a meghatározása.⁴⁴ De a legtöbb ajánlást önállóan vagy a férjével, Mágóchy Gáspárral együtt összesen ötöt, Massay Eulália kapta Melius Juhász Pétertől. Az ő neve négyszer Massai vagy Massaj Eulália, és rendszerint mellette olvasható a meghatározás, „Magoczi Gaspar házastársa”.⁴⁵ Egyszer írta Melius Juhász másként. Akkor „Magoczi Gasparné Maasai Eulália” állt az ajánlás szövegében.⁴⁶

Nyolc meghatározásban egyszer alkalmazta szerzői vagy kiadói ajánlás arisztokrata asszony -né képzős nevét. Ez az arány igen alacsonynak tűnik. Nyilvánvaló azonban, hogy ennyi adat nem bizonyít, még csak nem is jelez semmit. A végtelen mennyiségű magyar nyelvű forrás feldolgozásához kell valahogyan

39 Régi Magyarországi Nyomtatványok. I–III. (= RMNY) Szerk. Borsa Gedeon et al. Bp. 1971–2000. – a tételek számozása a kötetektől függetlenül folyamatos. Itt: 2037.

40 RMNY 448.

41 RMNY 1782.

42 RMNY 102.

43 RMNY 422.

44 RMNY 732.

45 RMNY 205., 213., 259., 280.

46 RMNY 196.

közelebb kerülni. Ennek a nehézsége abban van, hogy a 16–17. században még igen szórt módon maradtak fenn ilyen fajta iratok. Minthogy a hivatalos nyelv még a latin volt, nincsenek olyan magyar vagy más anyanyelvű levéltári állagok, mint latinban a *Királyi Könyvek* vagy a különböző országgyűlési listák, amelyekben az eredmények esetlegességét elkerülendő módszeresen lehetne az arisztokrata asszonyok névhasználatának jelenségeit tanulmányozni. Különösen nincsenek következetesen kereshető elektronikusan rögzített adatbázisok 16–17. századi anyanyelvű nem irodalmi forrásokról. Mert korabeli irodalom bőven van az interneten, de versekben vagy, mondjuk, teológiai traktátusokban nevekre kutatni olyan lenne, mint a közmondásos tú-keresés a szénakazalban.

Egy forrástípus látszik módszeres anyanyelvű kutatásra alkalmasnak, a magánlevél. Ez a műfaj a 16. századra évszázados előzmények után létrejött.⁴⁷ A kezdeteknél még oklevélre emlékeztető sajátosságait levetette. Egy 16. századi levél gyakorlatilag ugyanolyan, mint egy mai e-mail. Csak az anyaga más. Címzésből, megszólításból, szövegből és aláírásból állt. A névhasználat kutatásához pedig azért különösen jó forrás, mert a tudományban általánosan elfogadott vélemény szerint az írott szövegek közül a levél áll legközelebb a mindennapi beszédhez,⁴⁸ vagyis elárulja, hogyan szólították meg egymást, hogyan nevezték meg magukat és egymást, valamint hogyan beszéltek egymásról a kortársak. Az itt tárgyalt esetekben a magyar arisztokraták.

Ami a technikai lehetőségeket illeti, a magánlevélnél az elektronikus adat-rögzítés kezdetei is megvannak, a *Magyar Országos Levéltár* honlapján van a *Batthyány-missilisek adatbázisa*, amely az ország legnagyobb levélgyűjteményének feladóiról, címzettjeiről, dátumáról, a levelek nyelvéről ad táblázatokba foglalt felvilágosítást.⁴⁹ Igen nagymértékben megkönnyíti a kutatást. A Batthyány-levelezést sokat használtam. Emellett használtam a *Régi Magyar Levelestár* című értékes gyűjteményt is, amely már ugyancsak hozzáférhető az interneten.⁵⁰

47 A MOL középkori okleveleinek adatbázisa szerint az első magánszemély által magánügyben magánszemélynek írt levél 1440-ből származik. Julianna, Himfy Miklós özvegye írta Tari Lőrinc özvegyének Győrből, és azt kéri benne, hogy küldjön a lányának ünneplő ruhát, mert a török mindenüket elpusztította: MOL DL 44297.

Az adatbázis: <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a090918.htm?v=pdf&a=start>. A magyarországi levélírásnak nincs története. Egyes levélkiadásokban vannak róla elszórt megjegyzések. Más országokban is csak manapság ébred iránta nagyobb érdeklődés. Legutóbb megjelent a 16. századi angol nők levélírásáról: *James Daybell: Women Letter Writers in Tudor England*. Oxford, 2006. Egy igen nagy nemzetközi vállalkozás, a VARIENG Finnországban sok témája mellett a levelezés történetét is kutatja: <http://www.helsinki.fi/varieng> (2010. márc. 16.). Engedélyükkel megtekintettem az eddig összeállított anyagot. Úgy látom, inkább grammatikai, mint társadalmi érdeklődéssel dolgoznak.

48 A mindennapok nyelvét Angliában kizárólag levelek alapján kutatta egy nemzetközi vállalkozás. Ld. *The Language of Daily Life in England (1400–1800)*. Ed. Arja Nurmi–Minna Nevala–Minna Palander–Collin. Amsterdam–Philadelphia, 2009.

49 http://www.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/segedletek/adatbazisok/html.

50 *Régi Magyar Levelestár. XVI–XVII. század. Vál., sajtó alá rend., bev., a jegyzeteket összeáll. Hargittay Emil. Bp. 2002.* <http://mek.oszk.hu> (2010. márc. 15.).

Részint a Batthyány-missilisek anyagából, illetve más levéltári egységekből és kiadott gyűjteményekből forráscsoportot hoztam létre. A tárgyalás során ezt a forráscsoportot mintának nevezem, és anyagát minden jelenség vizsgálatánál végignézem. Nem minden esetben hivatkozom rájuk, de minden állításomnál megnéztem, nincsenek-e bennük az általam írottakat cáfoló adatok. A minta kilenc, 1515 és 1724 között keletkezett egységből áll, és több mint 2500 levelet tartalmaz. Tagjai nagyjából időrendben sorolva a következők: Deák Farkas gyűjteménye 16–17. századi nők leveleiből, amelyben az arisztokrata asszonyok által, illetve a hozzájuk írt leveleket vettem figyelembe,⁵¹ Kanizsay Orsolya levelei férjéhez,⁵² Nádasdy Tamás levelei feleségéhez,⁵³ Pálffy Kata leveleskönyve,⁵⁴ Batthyány Ádám levelei,⁵⁵ a két Rákóczi György családi levelei,⁵⁶ Bethlen Miklós levelei,⁵⁷ Rákóczi Erzsébet levelei a férjéhez,⁵⁸ Károlyi Sándor levelei a feleségéhez.⁵⁹ Ezeken kívül átnéztem más anyagokat is. Így Szalay Ágoston gyűjtését 16. századi magyar levelekből,⁶⁰ Poppel Éva leveleit,⁶¹ Batthyány II. Ferenc leveleit,⁶² Aurora Formentini leveleit,⁶³ a Telegdy fivérek levelezését,⁶⁴ Nyáry Pál és Várday Kata levelezését,⁶⁵ Thurzó György leveleit Czobor Erzsébethez,⁶⁶ Esterházy Mik-

51 Magyar hölgyek levelei 1515–1709. Közli: Deák Farkas. Bp. 1879.

52 MOL E 185 25. d. A sokfelé szétszórt publikációkra, amelyek közül egyik sem teljes, nem hivatkozom.

53 MOL E 185 24. d.

54 Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606. Sajtó alá rend., tanulmánnyal bev. Ötvös Péter. Szeged, 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 30.)

55 MOL E 1314. 2335–2513; 54713–54718. Ld. *Mária Horváth: Namen und Sprachen in der Familie des Ádám Batthyány (1609–1659)*. In: *Mundart und Name im Sprachkontakt. Festschrift für Maria Hornung zum 70. Geburtstag*. Wien, 1990. (Beiträge zur Sprachinselforschung 8.) 189–203.

56 A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875. (Magyar Történelmi Emlékek 1. Okmánytár 24.)

57 Bethlen Miklós levelei. I–II. Összegyűjt., sajtó alá rend., a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta: Jankovics József. Bp. 1987. (Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1–2.)

58 Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez. 1672–1707. Szerk., előszó: Benda Borbála–Várkonyi Gábor. Bp. 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források).

59 Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Szerk., jegyz. Kovács Ágnes. Debrecen, 1994.

60 Négy száz magyar levél a XVI. századból 1504–1560. Közli: Szalay Ágoston. Pest, 1861.

61 MOL E 1314. 2514–2824. Egy részük megjelent: „Im küttem én orvosságot”. Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640. Összegyűjt., sajtó alá rend., a kísérő tanulmányt írta: Kincses Katalin. Bp. 1993. (Régi magyar történelmi források III.)

62 MOL P 1314 4117–4596.

63 Uo. 4514–4638.

64 Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. századból. Közzétette: Eckhardt Sándor. Bp. 1944.

65 *Benda Kálmán: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*. Kisvárdai, 1975. (A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 7.)

66 Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez. I–II. Bp. 1876.

lós leveleit Nyáry Krisztinához⁶⁷ és Wesselényi Anna magánleveleit.⁶⁸ Végül egy-egy kérdés tisztázásához használtam más anyagokat is.⁶⁹

Több ezer levelet néztem tehát át azzal a következménnyel, hogy 70 arisztokrata asszonyhoz szóló vagy általuk írt levelet láttam. A 70 asszony, közöttük 5 nem Magyarországon született nő adatait egyes jelenségek bemutatásánál ugyancsak mint mintát kezelem.

Az asszonyok közt volt olyan, akitől tartalmilag esetleg súlyos, de csak pár szavas levelek maradtak fenn. Ilyen Várday Kata. Róla tudjuk, hogy nem szeretett levelezni. Ez derül ki első férje, akkor még vőlegénye, Telegdy Pál egyik 1588-ban írt leveléből: szinte könyörög Katának, hogy írjon gyakrabban. Majd jön a váltás, a következő férj, Nyáry Pál. Neki Kata azt mondja, azért küld levelet olyan ritkán, mert nehezeze esik; csak az ő kedvéért tanult meg írni. Mások, így Wesselényi Anna a 17. század első felében nyilván szeretett levelezni; hosszú, értekezésszerű leveleket fogalmazott akár a legmindennapibb eseményekről is. Van, akitől kevés, esetleg semennyi levél nem maradt fenn. Mástól őrizhetnek levéltárak levelet százsámra. Formentini Auróranak a 17. század második felében nagy szerencséje volt: Batthyány Ádám után küldött rengeteg levelét a férj megőrizte, hazavitte. Ma két óriási csomó ennek az asszonynak a levelezése a *Magyar Országos Levéltárban*. Olyan élmény őket kinyitni, mintha virágcsokrot nyomnának az ember arcába. Sok kis cetli, nagy papír, saját kezű ákombákomp és gyönyörű, szakembertől származó írás hullik ki a csomókból. A legtöbb papíron az asszony butuska aláírása. Olyan, mintha gyerek kezétől származnék.

A leveleknél a 16–17. században a szerzőség kérdése mint komoly probléma merül fel. A fennmaradt levelek tekintélyes részét írta ugyanis nyilvánvalóan irodai alkalmazott; soknál nem lehet bizonyosat állítani. Elbizonytalanítanak az olyan esetek, mint amilyet Szluny Katának a Nádasdy Tamással és Kanizsay Orsolyával folytatott levelezésben olvashatunk. 1563 és 1566 között maradt fenn három levele.⁷⁰ Egyik, a Nádasdynak szóló első betűjétől az utolsóig, az aláírással együtt kiírt, egyenletes, nyilvánvalóan szakember által írt levél. Kettő, Kanizsay Orsolyának, bizonytalan kéztől származó, jóformán firkált szöveg. Minthogy nőknek a levél-szerzőséget primitív írás alapján szoktuk tulajdonítani, a bevett logika szerint mindkét Orsolyának szóló levél lehetne Katáé. A nehézség ebben az esetben: a két írás még csak nem is hasonlít egymásra. Bizonyosan nem ugyanaz a személy írta őket. És ki tudja, írta-e valamelyiket maga Szluny Kata? Vagy ott van Poppel Éva. Rengeteg levele maradt fenn különböző nyelveken. Takács Sándor és nyomában sok történész szerint magas szellemi színvonalú személyiség volt. Azt gondoltam, általában saját kezűleg írta a leveleit. Nem

67 Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624–1639. I–II. Közli: Merényi Lajos. TT 1(1900) 16–60., 264–295.; Eszterházy Miklós újabb levelei Nyári Krisztinához. I–II. Közli: Merényi Lajos. TT 2(1901) 354–386., 481–512.

68 *Deák Farkas*: Wesselényi Anna özvegy Csáky Istvánné életrajza és levelezése. Bp. 1875.

69 Alább, a tárgyalás során az itt felsorolt kiadványokra, ill. levéltári forrásokra csak akkor hivatkozom, ha az idézett irat eredete nem egyértelmű.

70 MOL E 185 6. d.

így van. Nagyon figyelmes áttekintés eredménye: Poppel Éva több mint 240 darabos levél-hagyatékában egyetlen levélről lehet feltételezni, hogy ő írta. Ezen az ő sok helyen használt, csupa kisbetűs, a betűket kötés nélkül elhelyező aláírása áll, és csupa kisbetűs, betűnként írt írással készült az egész levél.⁷¹ Több ilyen tőle egyelőre nem ismerünk. Ez a levél fiával sokszor igen feszült viszonyának egyik mélypontján keletkezett, 1629-ben, amikor Batthyány Ádám, a fiú, a család egyik várából – az anya ország-világ előtti nyilvános csúfságára – kizárta. Poppel Éva érthetően nem akarta felháborodását diktálással idegen előtt kiönteni. De hogy miért nem tudott rendesen írni a 17. század derekán valaki, aki úgy lépett fel, mint akit a szellemiek foglalkoztatnak, érthetetlen.

A levelek sajátkezőségének problémája felmerülhet férfiaknál is. Sok úrtól láttam kétféle aláírást. Egy lendületeset, rendszerint szakember által írt levél végén és egy göcsörtöst, bizonyíthatóan saját kezű levelek lezárásaként. Egy időben gondoltam rá, hogy grafológus bevonásával tisztázom a bizonytalanságokat. Mindent azonban bizonyosan nem lehet kideríteni. A legtöbb embernél nem tudom bemutatni a minden kétséget kizáróan saját írást. És néhány levél sajátkezőségének a bizonyítása nem változtatna azon a tényen, hogy a 16–17. század kortársai, mind a nők, mind a férfiak mintegy természetesen éltek az írásban szakember szolgálatával.⁷²

Az irodai alkalmazottak működése tehát, mivel arisztokrata emberek levelezésében általános volt, voltaképpen csak a kisebb probléma. Nagyobb az, hogy nem tudjuk, milyen mértékig írtak ezek a szakemberek szó szerinti diktálás után, mennyiben írtak esetleg csak a levélíró szándékának vázlatos ismeretében. Ez feltehetőleg személyenként – mind a levélíró, mind a levelet leíró szakember személye, a kettejük viszonya szerint – változott.

A leírók esetleges szerzőségének problémáját talán azzal a feltételezéssel lehet némileg oldani, hogy azt írták, ami a levélíró személyének és a kor normáinak ismeretében, megítélésük szerint elvárható volt. Így a levelekből származó adatok meghatározhatatlan mennyisége, a kor embereire, itt arisztokratáira általában, nem pedig a névvel megnevezett személyekre lesz jellemző. Ezen a helyzeten nem lehet változtatni. A továbbiakban a szerzőség ügyét számon tartom, de nem feszegetem.

A kutatásba bevont levelek nyelve szinte kizárólag magyar. Más magyarországi anyanyelveken ugyanis egyelőre nem tártak fel nagy magánlevél-hagyatékokat.

71 MOL P 1314 37941.

72 A nagyurak magánkancelláriáiban dolgozó szakemberek igen nagy szerepet játszhattak a levélírás tudományának terjesztésében. Erasmus 1522-es levélírási kézikönyvét, amelyet az értelmiségen kívül álló, szélesebb körök használtak, még bizonyosan nem ismerték, amikor – 1504-ben – Perényi Imre akkori feleségének, Kanizsay Dorottyanak racionális cél nélküli, igen kedves hangú, csak az asszony kedvét kereső levelet írt: MOL DL 25432. Magyarországi formuláskönyvről magánlevelezéshez ebből a korból nem tudunk.

1. A levelek címzése

Módszeresen a levelek két részét, az állandó külső elemeket és a szöveget néztem át. Állandó külső elemeken értem a címzést, a megszólítást és az aláírást. Kutatásom problémaállításából természetesen felnőtt arisztokraták nevének előfordulásait elemeztem. A -né képzős asszonynév megjelenéseire különös figyelmet fordítottam.

A címzés állandó, gyakorlatilag soha nem hiányzó eleme a kéttagú név volt. A szerkezete lehetett, bár ritkán volt, egyszerű. „Az nagyságos Szluny Anna asszonynak adassék”, írta egy uradalmi ember, Csányi Bernát 1559-ben Frangepán Anna levelére.⁷³ A címzésben a névhez rendszerint társult valamilyen más meghatározás. Leggyakoribb a családi kapcsolat meghatározása volt. „Nekem kedves uramnak”, írta Rákóczi Erzsébet következetesen a férje, Erdődy György neve mellé sok levele címzésében. Esterházy Miklós „Az én szerelmes atyámfiának” kiegészítést tette felesége, Nyáry Krisztina neve mellé a címzésekben. Zrínyi Dorottya 1594-ben ilyen címzéssel kapott levelet a fiától: „Az Nagyságos Zrini Dorotea asszonnak és nekem szerelmes aszonomnak anyamnak”.⁷⁴ Báthory Zsófiához, aki akkor már II. Rákóczi György felesége volt, ilyen címzéssel ment levél: „Adassék az én szerelmes leányomnak, Báthory Sophianak”. Más kiegészítő meghatározás lehetett érzelmi vagy társadalmi kapcsolat jelzése. Főúri asszony neve mellett a „nekem kegyelmes asszonyom” nála alacsonyabb rendű személytől elengedhetetlen volt, ahogyan a „szerelmes hűgom”, „szerelmes bátyám” meghatározás került rendszerint közelebbi társadalmi kapcsolat jelzésére a név mellé. A kiegészítés lehetett aztán tisztség jelzése. Így volt Nádasdy Anna levelének címzése „Az nagyságos Nádasdy Anna asszonnak erdélyi vajdáné asszonnak”.⁷⁵ Miután férjét erdélyi fejedelemmé választották, Lórántffy Zsuzsanna „Principessa Transylvaniae” lett minden levél címzésében. Gyakori, de nem a leggyakrabban volt végül a feleség és a férj nevének egy szerkezetbe illesztése a címzésben.

A férj megnevezése távolról sem volt általános. Jó példa a Kanizsay Orsolya környezetében követett gyakorlat. Az ő férje a kor legnagyobb alakjai közé tartozott. Nem utólagos következtetés; igen sok tünete maradt fenn annak, hogy már a kortársak kivételes jelenségnek tartották Nádasdy Tamást. A feleségének küldött levelek címzésében csak közvetve szerepel, ha szerepel. „Ez levél adassék az Nagyságos Kanisay ursula azzonynak es nekem tyztelendő azzonyomnak es nenemnek”, írta a neki szóló címzést egy rokon fiatalember.⁷⁶ „Az Nagyságos Kanysay orsolla Azzonnak nekem kegelmes Azzonomnak” írt egy uradalmi tisztviselő.⁷⁷ Majd „Tekintetes, nagyságos Kanisay Orsola assonynak Magyarország nádorispánné asszonyának” címzéssel vagy hasonlóval mentek levelek Orsolyá-

73 Négyszáz magyar levél i. m. 338–340.

74 MOL P 1314 N° 4125.

75 Négyszáz magyar levél i. m. 260.: 1557. szept. 7.

76 Ifj. Erdődy Péter levelei Kanizsay Orsolyához 1543–1565: MOL E 185 11. d.

77 Eggerszegi Literatus Márton levelei Kanizsay Orsolyához 1554–1569: MOL E 185 10. d.

hoz.⁷⁸ Miután 1564-ben megözvegyült, „Tekintetes és Nagysagos Kanisay Orsolának az néhai Nádorispánnénak Nekem eltemig valo kegyelmes asszonyomnak és hugomnak” címmel küldött neki levelet rokon asszony és sokan mások. Czobor Imre, a család egyik előkelő familiárisa címezte következetesen az asszony saját neve nélkül, de különben is furcsa formában, „Az én Nagyságos Asszonyomnak Nádasdy Uramnének adassék ez levél” szöveggel a Kanisay Orsolyához küldött leveleit.⁷⁹

Pusztán férjük nevével – nem egészen következetes szokás szerint – idegenből Magyarországra házasodott nőket neveztek. Így a Batthyány Ádámtól a feleségének szóló levelek szóltak Batthyány Aurórának is, Aurora Formentininek is. „Alla Illustrissima Siniora Contessa Buttyan Aurora Catharina Formentini mea siniora”, szöveg az egyik fajta, „Az nemzetes és gróf Catarina Aurora Formentina Asszonnak, nekem szerelmes házastársomnak és atyámfianak”, a másik címzés. Igen nagy társadalmi tapintatra vall az, hogy az idegen nők többnyire a férjük nevét használták, illetve azon határozták meg őket, a magyarok felé ők nem követték ezt a gyakorlatot. I. Batthyány Ferenc felesége, Szvetkovich Katalin, igaz, ő rendkívül magas körökben forgott házassága előtt,⁸⁰ sokszor a Batthyány Katalin név valamilyen formájával jelölte magát, de rendkívül ritkán küldhetett férj nevére szóló címzést magyar asszonynak. Nem találkoztam ilyennel. Két, különböző idegenből származó nő: anyós és meny levelezésében lehet viszont ezt az élvezetes cím-szöveget olvasni: „Der hoch und wohlgebornen Frau Frau Eva Gräffin von Buttian bitib ein geborne Fryin Poblin von Logowitz meine liebste frau Mutter zu aigenhanden”.⁸¹

A levél címzésénél megmaradt a zárt oklevelek előállításánál követett gyakorlat, vagyis a modern papíralapú levelekkel összehasonlítva feltűnő, hogy nem volt hozzá külön burkolat, borítólap vagy boríték. A cím a szöveget tartalmazó egy vagy több papírlap hajtással létrehozott külső felületére került. Ebből a szokásból következett az, hogy a címzett a címet a szöveggel együtt kapta kézhez. Ha maga olvasta el a levelet, elolvashatta azt is, ha felolvasták neki, felolvashatták azt is.⁸² A levélolvasási szokásokat nem ismerjük. Azaz, megint csak az oklevelekhez hasonlóan és ellentétesen a modern gyakorlattal, a címzés nem a levélvivőnek, hanem a címzettnek szólt. Erre utal – a címzés elhelyezése mellett – az, hogy a rendeltetési helyet a legritkábban foglalták bele a levél címébe. Arisztokraták leveleit az udvarukhoz tartozó emberek, közöttük sokszor külön levélhordók vitték, akiknek az illetékesek nyilván szóban megmondták, hova menjenek. A címzett pedig tudta, hol tartózkodik a levél vételekor. Tudta valószínűleg sok külső jeltől – a levélvivő személye, a levél alakja, a levélen látható írás és más té-

78 Négyszáz magyar levél i. m. 201–202.: Szentgyörgyi Gábor, 1556. aug. 29.

79 MOL E 185 6. d.

80 Mária királyné küldte ki a meghívókat Szvetkovich Kata és Batthyány lakodalmára. Az egri püspöknek szóló: MOL DL 82620.

81 MOL P 1314 2517: 1633. nov. 14.

82 Azzal a sokat vitatott kérdéssel, hogy ki mennyire tudott a 16–17. század során írni és olvasni, ill. mit értettek a kortársak olvasáson, nem foglalkozom.

nyezők – vagy a feladóhoz fűződő viszonya meghatározásából, de a felbontás után bizonyosan a levél aláírásából, hogy ki a feladó. A feladó neve mindenesetre gyakorlatilag soha nincs rajta 16–17. századi arisztokrata leveleken.

*

A -né képzővel a férj nevéből létrehozott asszonynev használata, az asszony saját neve nélkül, arisztokrata asszonyoknak szóló címzésben rendkívül ritka volt. Ezért hangsúlyoztam feljebb Czobor Imre címzésének sajátos voltát. Még a Czobor által alkalmazott „uramné” megoldás is nagyon egyéni. De a feleség nevével együtt még előfordulhatott. Van egy „Revay Ferenc uramnénak Paxy Anna asszonynak” cím-szöveg, ami meghökkentő, de valószínűleg nem egyedülálló.

Az asszony saját neve nélkül leírt -né képzős asszonynévvel egyszer találkoztam. A levelet „Nagyságos Mailath Istvánnak” címezte Dömsödy nevű uradalmi ember Egervárról:⁸³ vagyis Nádasdy Annának szövegét, akinek a férje, Majláth István akkor nem régen került török rabságba a konstantinápolyi Héttoronyban.

2. A megszólítás

A levélben alkalmazott megszólítás fő tulajdonsága az, hogy szó szerint véve – mintha személyes találkozáskor hangzanék el – köszönést jelent. Ebből következik az, hogy főszabályként nevet nem tartalmaz. Az arisztokrata levelek megszólításában – az eddig elmondottakhoz képest – feltűnően hiányoznak a nevek. Nevet rendszerint nem foglaltak bele, ha foglaltak, teljes nevet írtak, és a becenév olyan ritka megszólításban, mintha nem lett volna általánosan ismert névforma. „Áldja meg Isten kegyelmedet kívánom”, írta Rákóczi Erzsébet a férjének, vagy más szerkezetű, de azonos értelmű mondatot helyezett az elejére összes fennmaradt levelében. Esterházy Miklós kicsit bővebben írta körülbelül ugyanazt Nyáry Krisztinának: „Szerelmes Atyámfia. Kívánom, Istentől, hogy megáldjon és sok esztendeig jó egészségben megtartson”, valamint hasonlókat. Wesselényi Anna szövege a férjnek „Alázatos szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek mint szerelmes uramnak” volt. „Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek édes leányom asszony, Isten sok jókkal áldja meg Kegyelmedet”, szövegét a menyének. „Köszönetem után adjon Isten minden jót Kegyelmednek” megszólítással kapott tőle levelet magas állású udvari ember. Csak a fiát szólította Wesselényi Anna következetesen a nevének meleg hangú szövegben: „Szerelmes édes fiam Csáky István az úr Isten éltesse jó egészségben és atyai kegyelmes gondviselésben megtartson”. Kamuthy Kata is nevének szólította a fiát, „Adjon Isten minden jót, édes fiam, Serédy Benedek”, írta levélbeli megszólításban.⁸⁴ A fiú vagy a lány nevének szólítása azonban távolról sem volt az arisztokrata levelekben általános gyakorlat. Esterházy Miklós István fiát magyar levélben is grófi rangjára utalóan latinul, magyarul pedig a kö-

83 Négyszáz magyar levél i. m. 18–19.: 1542. okt. 28.

84 Kamuthy Kata Serédy Benedeknek: Magyar hölgyek i. m. 343–346.

vetkező szöveggel szólította meg: „Köszönetünk után adjon Isten minden jót”. Ilyen szokás körülményei között természetes, hogy rokon asszonyt sem szólítottak levélben a nevéen. Kanizsay Orsolyának szóló leveleit Erdődy Péter így kezdte: „Nagysagos azzonyom es nekem tyztelendő nenem közönetemnek és zolgálatomnak ajánlásának utána azt írhatom”.⁸⁵

Nagyon bensőségesen szólította meg viszont a férje, Nádasdy Tamás saját kezű leveleiben Kanizsay Orsolyát. A „Szerelmes Orsikám” fordulatot, amelyet míg csak élt, Orsolya több mint negyvenéves koráig, következetesen alkalmazott, sokan ismerik, akik hallottak egyáltalán Nádasdyékról. Emellett voltak Nádasdy Tamásnak a kor szokásait figyelembe véve egyenesen elképesztő megszólításai. „Szerelmes hadnagyom”, „Szerelmes Fiókásom” megszólítással kezdett leveleket körülbelül húszévnyi házasság után. „Tekéntetes nagysagos tisztelendő és szerelmes ágyastársom”, írta Nádasdy Tamás Kanizsay Orsolyának szóló levele megszólításában hatvanévesen. Ha Kanizsay Orsolyáról semmit nem tudnánk, csak annyit, hogy a férje így vette körül, akkor is kétségtelennek tekinthetnénk, hogy rendkívüli asszony volt. Hasonlóan szokatlan, bár nem ennyire bizalmas megszólításokat kapott levélben a férjétől Formentini Auróra, akinek csodálatos levéltáráról már írtam. Ő sem lehetett mindennapi asszony. „Mein herz liebster socer und liebe Aurora”, szólította őt meg levélben Batthyány Ádám, vagy „Wohlgeborne Frau Frau May libi Aurora”, kezdődött a levele egy korban, amelyben nem volt szokás leírni a házastárs nevét.

A levelek megszólításának általánosan érvényes merevségéből azonban nem lehet a levelezők közötti viszony merevségére következtetni. Az emberi kapcsolatokról a formulák semmit nem mondanak. Pontosán tudjuk, hogy Esterházy Miklós a rajongásig szerette első feleségétől született, legidősebb fiát, mégis mindig úgy szólította meg, mintha vadidegen lenne. Tudjuk azt is, hogy Rákóczi Erzsébet és Erdődy György viszonya hullámzott, egy időben a házasság felbomlásának küszöbére jutott, többször kibéküléshez vezetett, Erzsébet megszólításai azonban nem változtak. Az volt a szokás, hogy az ember megszokott gesztusokat tegyen, és a szokásból nem mindenki tudott, talán nem is akart kilépni. Biztosra veszem, hogy nem csak az a két asszony élt boldog kapcsolatban legalább egy ideig, akiket a férjük becézgetve szólított meg levélben.

Az 5. táblázat foglalja össze számszerűen a levélbeli megszólítás módszeres vizsgálatának eredményét. Eszerint mintegy 280 év alatt keletkezett, több mint 2500 arisztokrata levél adatai szerint nem volt szokás az embereket, sem felnőtteket, sem gyerekeket, levélben keresztnéven szólítani. Vagy teljes nevükön szólították meg őket, vagy – gyakrabban – a nevüket nem tartalmazó, üdvözlés jellegű szöveggel. Kivételt két személy gyakorlata jelent. Nádasdy Tamás 1564 előtt saját kezű leveleiben majdnem mindig beceneven, Batthyány Ádám körülbelül száz évvel később sokszor keresztnéven szólította levélben a feleségét. Ha nem keresztnévet, Nádasdy Tamás bizalmasabb megszólítást, „Szerelmes hadnagyom” stb. alkalmazott.

-né képzős asszonynevet arisztokrata levelek megszólításában nem használtak.

85 MOL E 185 11. d.

5. táblázat

Megszólítás levélben

Dátum	Név	Címzett	Levelek száma	Megszólítás keresztnéven	Megszólítás becenéven
1515–1709	vegyes	vegyes	446	0	0
1541–1562	Kanizsay Orsolya	férj	79	0	0
1544–1561	Nádasdy Tamás	feleség	96		feleséget következétesen
1602–1606	Pálffy, Illésházy	vegyes	52	0	0
1626–1656	Batthyány Ádám	vegyes	183	feleséget sokszor	
1632–1660	I., II. Rákóczi György	családtagok	680	0	0
1657–1698	Bethlen Miklós	vegyes	426	0	0
1672–1707	Rákóczi Erzsébet	férj	207	0	0
1704–1724	Károlyi Sándor	feleség	339	0	0
1515–1724			2508	1 férj feleséget	1 férj feleséget

3. A levelek aláírása

Levelek aláírásában a levélíró neve állhatott önállóan, vagy kerülhetett több más szóval, búcsúzással, illetve önmeghatározással egy szerkezetbe. Valamennyi variáció lehetett anyanyelvű levelek végén is latin. Végül – és talán ez a leginkább feltűnő – sokan használták a nevüket szeszélyesen.

Így áll Frangepán Dorottya Kanizsay Orsolyának írt horvát nyelvű levele végén: „Dorothea de Frangepanibus Relicta Blagay soror in omnibus”. Egy másik, ugyancsak tőle ugyanannak a címzettnek szóló, de magyar levél befejezése: „Dorothea relictá Blagay nacságod Nénje és árvája”. De volt ugyanez a Dorottya – ugyancsak Kanizsay Orsolyához írt magyar leveleken – többféle szerkezetben megnevezve Dorothea Zlwny is.⁸⁶ Valamivel később, 1607–1608-ban Báthory Erzsébet magyar nyelvű hivatalos levelek végén volt „Elizabetha Comitissa de Bathor Spectabilis et Magnifici foelicis recordationis Domini Franciscici Comitiss de Nadasd etc. relictá vidua”, másikon Batory Ersebeth, megint másikon Elizabetha Comitissa de Bathor.⁸⁷ Külön változatnak tekinthető az a következtetés, ami abból adódott, hogy a beházasodott feleségek többnyire, de nem mindig, felvették a férjük nevét. Fugger Mária írta magát Maria Fuggernek, Maria Fuggerinnek és Maria Pálfinnak, vagy Szvetkovich Katalin azonos személynék szóló magánleveleken alkalmazta a következő változatokat: Catharina Batthyány, Catharina Swettkovicz, valamint mindkét név mellett állhatott, de nem mindig állt: *Magnifici Domini Franciscici Batthyán consors*.⁸⁸

86 Frangepán Dorottya levelei Kanizsay Orsolyához 1568–1569: MOL E 185 8. d.

87 Dominkovits Pétertől kaptam Báthory Erzsébet leveleit a soproni levéltárból.

88 Szvetkovics Kata levelei Kanizsay Orsolyához: MOL E 185 4. d.

Az általános azonban az volt, hogy az arisztokrata asszonyok saját nevüket illesszék a búcsúszöveget és önmeghatározást tartalmazó szerkezetbe. Nem alkalmaztak túl sok variációt. Ahogyan Széchy Mária szinte következetesen Széchy Anna Mária, legfeljebb Gróf Széchy Mária volt. Révay Judit parancsoló hangú leveleinek végén rendszerint a Judit Reway vagy a Comitissa Judit Reuay aláírás áll.⁸⁹ A feleség és a férj nevének egy szerkezetbe illesztése arisztokrata nők aláírásában nem volt gyakori.

A levelek módszeres áttekintése során meghatározott 70 asszony közül 65 volt a magyarországi szokásokat követő magyarországi. Legnagyobb részük – 49 személy – használta levél lezárásában rendszerint vagy többnyire a saját nevét latinul vagy valamelyik anyanyelven, és 13 asszony illesztette ugyancsak latinul vagy valamelyik anyanyelven saját nevével azonos szerkezetbe rendszerint vagy többnyire a férje nevét. 3 mágnásasszony írta alá magát kivételesen, akkor is saját nevével egy szerkezetben, -né képzővel létrehozott asszonynéven. Kettő férjüknek szóló levelet írtak így alá, egy asszony idősebb rokonnak szólót. A 70 tagú mintából 5 idegen születésű asszony. Ők rendszerint, de nem kizárólag férjük nevén nevezték magukat (6. táblázat).

6. táblázat

65 mágnásasszony aláírása levélben

Aláírások	Vezetéknév és keresztnév	Saját név és férj neve	Saját név és -né képzős asszonynév	-né képzős saját név nélkül
65	49	13	3	0
100%	75,4%	20%	4,6%	0

Keresztnevet vezetéknév nélkül nem volt szokás aláírásban használni. Sem nők, sem férfiak, sem magyarországiak, sem beházasodottak nem tették. Férfiak ugyanúgy anyanyelvű vagy latin teljes névvel írtak alá, mint az asszonyok. Még intim záróformulákkal egy szerkezetbe is a levélíró teljes neve került. Teleki Mihály például így határozta meg magát a feleségének, Vér Juditnak: „Kegyelmed jóakaró hálótársa, ágybéli szolgálója, tied édesem, míg él”.⁹⁰ Ugyanakkor mi volt a szöveg végére írt név? Teleki Mihály mp. A teljes név kiírását – ritkán – helyettesíthette a vezetéknév kezdőbetűje és a keresztnév. „Groff E. Miklós” volt Esterházy Miklós Nyáry Krisztinához írt levelek aláírásában. Mind a két Rákóczi Györgynél előfordult, hogy mint „R. György” írják alá magukat. Ugyancsak ritkán előfordult monogram: II. Batthyány Ferencnél, I. Rákóczi Györgynél és Rákóczi Erzsébetnél láttam. Batthyány az F és a B betűből időnként fantáziaformát hozott létre, Rákóczi csak R. Gy.-t írt néha. Rákóczi Erzsébet grófi rangját is je-

⁸⁹ MOL E 185 4. d.

⁹⁰ Teleki Mihály levelezése. I–VIII. Szerk. Gergely Samu. Bp. 1905–1926., II. 216–217. Ezt a hatalmas levélgűjteményt nem vettem bele a mintákba. Csak belenéztem, mert más kutatásból emlékeztem rá, hogy Teleki sokszor nagyon erotikus leveleket írt a feleségének.

lezve a G:R:E monogramot használta. Egyikük sem kizárólagosan alkalmazta ezt a megoldást.

A keresztnév nem-használatát tekintve egy biztos kivételt ismerek, de az kiáltó. Kanizsay Orsolya írta magát majdnem kizárólag „Az kegyelmed Orsikája” meghatározással harmincegynéhány éves koráig. Akkor áttért az „Az kegyelmed Orsollája” formára. Nem meglepő fordulat, hogy a férfiak közül pedig az ő férje állított fel kivételeket a névhasználatban. Rendes körülmények között „Az te Nádazsdyd etc.” volt az aláírása, de időnként egészen mást is írt. A nádorválasztás utáni mámorban: „Az te vén Nádazsdy Thamás Házas Társod: Nádorispán”. Majd a nádorispán meghatározást többször is variálgatta. Volt aztán „Az te Apókád”, „Az te Agg Hadnagyod”, „Az te fosos gerencséd etc.” vagy „Az te herélt basád” és más hasonlók. Egy idegen kéztől származó levél ünnepélyes lezárása alá odavetette: „Az te Tarkód etc”.

A keresztnév, illetve a teljes név használatáról szóló adatokat számszerűen a 7. táblázatban állítottam össze. A -né képzős asszonynev használatainak adatai nincsenek benne. Mind a három asszony, akinél előfordul, meghatározta magát másként is.

Keresztnévet, illetve becenevet – vagy bizalmasabb fordulatot, de az nincs a táblázatban – levél aláírásában a mintából csak Kanizsay Orsolya és Nádasdy Tamás használt, illetve alkalmazott.⁹¹ Ilyen természetű adataik 1541 és 1561 között keletkeztek.

7. táblázat

Keresztnévű aláírások arisztokrata levelekben

Dátum	Feladó	Címzett	Levelek száma	Keresztnéven	Becenéven
1541–1562	Kanizsay Orsolya	férj	79	férj élete végéig	kb. harmincéves koráig
1544–1561	Nádasdy Tamás	feleség	96	0	0
1602–1606	Pálffy, Illésházy	vegyes	52	0	0
1626–1656	Batthyány Ádám	vegyes (anya, feleség is)	183	0	0
1632–1660	I. és II. Rákóczi György	családtagok	680	0	0
1657–1707	Bethlen Miklós	vegyes (családtagok is)	426	0	0
1672–1707	Rákóczi Erzsébet	férj	207	0	0
1704–1724	Károlyi Sándor	feleség	339	0	0
1541–1724			2131	Kanizsay Orsolya Nádasdynak	Kanizsay Orsolya Nádasdynak

*

91 A keresztnévű aláírásra előkerülhetnek azonban véletlenül szórt adatok. Így Hédervári Katalin írta alá magát 1505-ben férjének szóló levél végén mint „Catherina consors Magnifici Vestrae”: MOL DL 25477.: 1505. okt. 5. (Ugyanezen a számon, de más dátummal van egy másik oklevél is,

-né képzős asszonynevet levél aláírásában Kanizsai Orsolya, Paksy Anna és Báthory Anna használt, mindhárman a 16. század közepe táján. Kanizsai Orsolya egyik Nádasdynak szóló levele végére írta: „Orsolla az nagyságos Nádasdy Tamásné”, Paksy Anna ugyancsak házastársi levél aláírásaként, Révay Ferencnek: „Paxy Anna Ngos Révay Ferencné”.⁹² Báthory Anna Nádasdy Tamásnak: „Báthory Anna Dersffy Gaspárné az kegyelmed leányja”.⁹³ Bizonyos értelemben ide lehet még venni Laki Bakich Anna egyik esetét. Ő valamivel az előbbieken említett három asszony után nem ugyan asszonynével, de az azonos képzésű „uramnén” fogalommal jelölte magát. „Az nagyságos Révay Mihály uramnén Bakith Anna lady” volt egy uradalmi emberhez írt levelének az aláírása. Egyébként a legkülönbözőbb embereknek szóló levelein Bakich Anna vagy Anna Bakith laki volt.⁹⁴

A férj nevéből képzett, csak a magyarban ismert asszonynevet a 70 személyes minta 65 magyarországi tagja közül tehát 3 személy használta alkalmoszerűen. Mindhármuknak, különösen Kanizsai Orsolyának sok másfajta aláírása maradt fenn.

4. A levelek szövege

A levelek tartalma igen sokféle lehet. Abban a több mint 2500 darabos mintában, amelyet módszeresen átnéztem, van humanista baráti levél: a címzetthez fűződő kapcsolat ápolásán kívül nem szolgált más célt. „Zlwny Kathalyn de frangepanibus” írta Kanizsai Orsolyának, mert nem akart „tőle elfeledett szolgáló leánya” lenni.⁹⁵ Egyébként az ilyen, racionális célt nélkülöző, vonzalom tanúsításának céljával írt levelek inkább házaspárok között voltak szokásosak. Érdekes, ahogyan a humanista tudósok levelezésében állandó motívum a találkozás vágya, úgy állandó téma a házastársi levelekben a távol lévő társ hazahívása, illetve a távollévő hazavágyása, valamint igen gyakori a rövides érkezés előrejelzése.⁹⁶ A legtöbb levélíró azonban ügyeket intéz vagy saját és környezete helyzetéről számol be.

és a sajátja meghatározásában Hédervári Katalin tévesen van mint Rozgonyi Katalin feltüntetve.) Jóval később Ungnad Mária írta egyszer alá magát egyik fiának, valamelyik Erdődynek, mint „anyád Ungnad Mária”. Ld. *Benda Borbála–Koltai András*: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. In: *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények 2008.* 429–460. Elektronikus Periodika Archivum. Egyik esetet sem tudom kommentálni, mert egyik asszony körülményeit sem ismerem. Ilyen sporadikus adatok nem változtatnak azon a tényen, miszerint keresztnévvel aláírni nem volt szokás a 16–17. századi arisztokrácia köreiben.

92 Paksy Annának férjéhez szóló levelei közül 7 db maradt fenn. Kettő asszonyneves aláírással, a többi „Paxy Anna a te Kd házastársa”: Magyar hölgyek i. m. 10–21.

93 MOL E 185 3. d. Báthory Anna levelei.

94 Bakich Anna 30 ismert levele közül kettőnek a végén alkalmazott asszonynevet: Magyar hölgyek i. m. 25–55.

95 MOL E 185 6. d. 1566. júl. 17.

96 Nagyon jellemző példa Perényi Imre fentebb már említett levele. Budáról ment valószínűleg a Zemplén megyei Terebesre, ahol a 16. század elején a Perényiek rezidenciája volt. Nem rövid

A névhasználatot tekintve a levélszövegekben az a szembeötlő, hogy az asszonyokat vagy név nélkül, vagy a férjük nevéből létrehozott asszonynéven – saját keresztnévük és apjuktól örökölt vezetéknevük nélkül – nevezték meg.⁹⁷ A levelek szövegének ez a sajátossága feltűnő, miután a címzésbe és az aláírásba mindig, a megszólításba néha került név, de gyakorlatilag soha nem a férj nevéből képezték, és a tisztán asszonynév az egész minta összes címzésében egyszer – „Mailath Istvánné” – fordult elő. A levelek más elemeinek áttekintése után tehát meglepő, de kétségtelen tény, hogy az asszonyok saját nevét levélszövegekben a 16–17. század kortársai nem használták.

Igen jellegzetes példáját adja ennek a gyakorlatnak Rákóczi Erzsébet. Egyik közeli rokona, Rákóczi Julianna férjhezmenetele előtt „Juliánka öcsém” volt a leveleiben, vagyis leírta a keresztnévét, de miután a lány férjhez ment, „öcsé-asszony” lett belőle. Hasonlóan járt el Thurzó György a saját lányaival. Míg hajdonok voltak, millió becézést talált ki nekik, férjhez menésük után azonban azonnal -né képzős asszonynevekre váltott. Még Borbála is, Thurzó kedvence: tizenhét éves koráig Borisenka volt és sok más becenévvel illette az apja, akkor férjhez ment. Lett belőle Thurzó György leveleiben „leányom Erdődyné”. Ahogyan akkor már volt Perényi Istvánné és Jakusichné néven emlegetett lánya is a nádornak. A többiek már az ő halála után mentek férjhez. Ugyanilyen, a családi állapotváltozást követő váltást nem tudtam többet regisztrálni, de az bizonyos, hogy asszonyok saját nevét a legközelebbi rokonok sem írták le.⁹⁸

Erdődy Borbálát, férje testvérhúgát Rákóczi Erzsébet saját férjéhez, tehát a nő fivéréhez szóló levelekben „Czoborné asszonyom” meghatározással illette. Egy másik sógornője, Pálffy Mária mint „asszonyom”, „az asszony” szerepelt a levelekben. Unokaöccse felesége, a nála sokkal fiatalabb Esterházy Teréz pedig „Erdődy Györgyné asszonyom” vagy „Méltóságos Gróf Erdődy Györgyné asszonyom” volt. Mint „szegény asszony” szerepelt I. Rákóczi György levelében a menyé, Pfalzi Henrietta, amikor meghalt. A fejedelem még halálában sem írta le az asszony nevét. Ahogyan felesége féltestvérét, Lórántffy Katát sem a nevén, hanem az Alliáné meghatározással emlegette levélben.

Rokonság vagy érzelmi kapcsolat a minta egy, talán két esetében befolyásolta a levélszövegekben említett személy megnevezését. Pozitív hangulatúnak érzem az elsőt, és minden valószínűség szerint negatív volt a második. A bensőséges érzelmre valló kivétel: Károlyi Sándor a lányáról, Kláráról, aki Haller

---

utat kellett megtennie, de nem közöl mást, mint azt, hogy Perényi a korábban tervezett időpont helyett csak a dátumtól számított ötödik napon érkezik haza. Dorottya várja, és addig is legyen jól. Mai ésszel azt lehetne gondolni, öt nap a kor bizonytalan közlekedési viszonyai között nem számított soknak. Lehetett volna továbbá valakit egyszerűen a megfelelő üzenettel hazaszalasztani. Perényi azonban nem választotta a praktikus megoldást; a házastársi kapcsolat ápolásának fontos eszköze volt a távollevő érkezéséről tudósító levél. Írt tehát, bár szerintem nem lehetett benne biztos, hogy saját, nyilván jól felszerelt járművével nem ér-e előbb haza, mint a levélvívő.

97 Minden nevet ellenőriztem. Női keresztnévvel és vezetéknevvel, vagyis nem asszonynéven hajdonokat, esetleg nem arisztokrata asszonyokat neveztek.

98 Csak jó névmutatóval ellátott kiadványok adataira hivatkozom.

Gáborhoz ment hozzá, egész életében Klára, Kláram névvel, legfeljebb „lányom” meghatározással írt. Egyébként nála is „Asszonyom anyám”, esetleg „Asszonyom” az anyós, mint mindenkinél, de a férj nevéből képzett néven szerepel a többség. Van Károlyi Sándor leveleiben Vayné, gróf Erdődy Györgyné, Wesselényiné, Teleki Mihályné, Bánfi Lászlóné és méltóságos Batthyányné, aki tulajdonképpen Eleonore Strattmann, de a lányán kívül nincs főrangú asszony a saját nevével. Végül a több házasság jelzésének variációjaként írta egy helyen: „Gyulay uramat Nedeczkiné asszonyommal” összeadták. Vagyis ha egyszer egy nő férjhez ment, és a róla szóló szövegekben a -né meghatározást viselte, a következő házasságáig – saját neve helyett – azt használták. Hasonló értelemben írta meg Thurzó György a feleségének, hogy „Prépostváriné asszonyom, ki azelőtt Gyulaffy László uramnál volt, Széchy uram leánya” készül őt meglátogatni. De az asszony saját neve nincs benne a levélben.

Negatív értelmű érzelmi elfogultságról asszony megnevezésénél az én megítélésem szerint I. Rákóczi György tett tanúságot. A Rákóczi-levelek 17 főrangú férjes arisztokrata nőt neveznek meg -né képzős asszonynéven. Egy nő esetében keveri I. Rákóczi György a formákat. Széchy Mária volt nála hol Kun Istvánné, hol Széchy Mária. Máshonnan tudjuk, hogy a fejedelem jószíval gyűlölte ezt az asszonyt, aki minden gesztusával sértette a Rákóczi család által képviselt viselkedési normákat. Az első levélbeli említés idején másodsor volt férjénél, majd – Rákóczi legnagyobb helytelenítése mellett – hozzáment Wesselényi Ferenchez. Feltehetőleg mélységes megvetését fejezte ki Rákóczi azzal, hogy férjzett volta ellenére saját nevével írt Széchy Máriáról. Igen szokatlanul járt el. Egy másik esetben, amelyben ugyancsak bizonyosan tudunk kölcsönös gyűlölködésről, a Telegdy fivérek és Losonczy Anna között, az asszony megnevezése éppen úgy „Vngnotné asszonyom” a Telegdy-levelezésben, mint Pacotné vagy minden más mágnásasszony.

*

Az anyanyelvű források adatai nem adnak egyértelmű eredményt. Bizonyos forrástípusok arról tudósítanak, hogy a mágnásasszonyok nem vették fel férjük nevét, mások szerint gyakorlatilag minden arisztokrata feleség a férje nevéből képzett asszonynevet viselt.

III. A latin és a magyar forrásadatok összehangolása

1. Egymásnak ellentmondó források

A latin, illetve az anyanyelvű források kutatási eredményei ellentmondanak egymásnak. A latinoknál különböző tartalmú, de azonos provenienciájú, a királyi kancellárián fogalmazott iratokból egyértelműen az derült ki, hogy az arisztokrata asszonyok egész életükben megtartották saját nevüket. Saját nevükre kaptak országgyűlési meghívót, rangemlést, birtokadományt és sok más uralkodói

kegyet. Az anyanyelvű források viszont, amelyek különböző provenienciájú és eltérő tartalmú darabok voltak, részint arról szólnak, hogy a mágnásasszonyok megtartották saját nevüket, részint arról, miszerint a férjük nevéből létrehozott asszonynevet viseltek. Saját nevükön kaptak könyvajánlást, levelet, és saját nevükön írták alá magukat, de mindenki mint férjük feleségéről beszélt, illetve írt róluk. Levélszövegekben mágnásasszonyok saját neve csak rendkívüli kivételként fordult elő.

Az eltérés oka nem lehet valamilyen, a kétféle eredmény között beállt társadalmi vagy szokásbeli változás, mert a kutatás során használt latin, illetve anyanyelvű iratok ugyanabban a körülbelül másfél évszázadban, a 16. század elejétől a 17. század végéig keletkeztek. Csak egyes levelek keletkezési ideje húzódott át a 18. század elejére, de időben nem mutattak változást. A házastársi levelezés messze legszellemesebb darabjai egyenesen a vizsgált időszak elején, 1541 és 1561 között születtek. Azonos a forrásokban megnevezett emberek társadalmi állása is. Mind a latin, mind az anyanyelvű forrásokban arisztokratákkal foglalkoztam. Arisztokrácián értem a 16–17. században azokat a családokat, amelyeknek tagjai a *magnificus* vagy *magnifica* címet viselték, mert örökölt, illetve a királytól nyert báróságot, grófságot, a korszak végén már hercegséget is viseltek.

A források ellentmondása igen lényeges, az ellentmondás magyarázata viszont igen egyszerű. A latin források között nem voltak levélszövegek. Nem jellemeztem ki a kutatásra latin magánlevél-szövegeket főként azért, mert a munka indításakor fogalmam sem volt arról, hogy a levélszövegek névhasználata sajátos lesz. Emellett műfajtörténeti szempontok is a latin magánlevelek bevonása ellen szóltak. A magánlevelezésben a 16. század közepe tájára köztudottan uralkodóvá vált az anyanyelv.⁹⁹ Ez nem azt jelenti, mintha attól az időtől kezdődően nem írtak volna egymásnak családtagok is nagy ritkán latinul. Ilyenkor azonban rendszerint kiderül, hogy valamilyen különös ok forog fenn, ami miatt a levélíró nem tud maga írni.¹⁰⁰ Latinul iskolában lévő fiúkkal leveleztek gondos apák, hogy a nyelvet gyakoroltassák velük, de legáltalánosabban tudósok használták egymás közötti levelezésben a latint. Nyilván az összetartozás különös élményét nyerték vele. Csak ez lehetett az ok, mert a magyarországi értelmiség tagjai mintegy természetesen tudtak volna magyarul érintkezni. Az érdekes azonban az, hogy a tudósok leveleiben előbb van szó különleges ásványokról, mint asszonyokról.¹⁰¹

99 A TT 1878 és 1911 között megjelent 34 kötetében nincs latin nyelven kiadott magánlevél. Kereshető, online kiadása: <http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt04111201.html> (2010. márc. 26.). A Batthyány-missilisek néhány példája: Batthyány Ferenc a 16–17. század fordulóján magyarul és németül írt magánleveleket, Batthyány Kristóftól a század közepén csak magyar nyelvű magánlevelek maradtak fenn, Batthyány Borbálának a század második felében hazafirt levelei egy kivételével mind magyarok.

100 Kanizsay Orsolya Nádasdy Tamásnak 1553. nov. 7-én latinul írt levélben: „Ignoscat autem Vestra Magnificentia, quod hos aliena manu scribere feci litteras, id enim facere non potui propter subitum discessum tabellarii.”

101 Három gyűjtemény áttekintésével jutottam az asszonyok említését nézve negatív eredményre: XVI. századi magyar tudósok levelei. Közli: Szabó Károly. TT 1881. 470–493.; Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Vál., bev., jegyz. V. Kovács Sándor. Bp. 1971.; Episztolák.

Közönséges, mindennapi magánlevelezést latinul Szegedi Körös Gáspár doktor és Nádasdy Tamás folytatott.¹⁰² Valószínűleg nem egyidejűleg ugyan, de mindketten jártak a páduai egyetemre, úgyhogy Nádasdy, aki szívesen vette fel az értelmiségi szerepét, tudósok viszonyát teremtette maga és a felesége meddőségét gyógyító orvos között. Latinul leveleztek, és Gáspár doktor a legmindennapibb eseményekről tájékoztatta Nádasdyt, ha távol volt. Így nem sok, de néhány asszonynév becsúszott a latin szövegekbe. Orsolyát a doktor a „Domina Magnifica mea” körülírással illette, úgyhogy Nádasdy feleségének Gáspár doktornál egyáltalán nem volt neve. Más mágnásasszonyok – éppen úgy, mint a magyar nyelvű levélszövegekben – nem saját nevükön szerepeltek, hanem férjük neve vagy méltósága után kaptak megnevezést. Szegedi a „Magnifica Domina vajvodissa” néven nevezte Nádasdy Annát. Hasonló formában jelent meg nála Forgách Julianna, akinek a nevét nem írja le, hanem a „Vice Palatinissa” meghatározással illeti, mert az akkori nádori helytartó, Mérey Mihály felesége volt. Más mágnásasszonyokat ugyancsak nem saját nevükkel, hanem a férjük nevéből alakított névvel nevezett meg. Volt Gáspár doktornál „Domina Choron ianosne” és „Domina Balassainé”. Az utóbbi alighanem a politikai átállásairól közismert Balassa Menyhárt felesége lehetett, bár a Balassa család minden generációja igen népes volt. A másik pedig, Choron Jánosné bizonyosan Szvetkovich Mária, az eddig itt már sokat emlegetett Szvetkovich Katalin húga volt.

Gáspár doktor leveleit Nádasdy Tamáshoz az arisztokrata levelezőtársnak írt, mágnásasszonyokról szóló latin levelek példáinak lehet tekinteni. Nem sok volt belőlük, de azt tanúsítják, hogy az asszonyok levélbeli meghatározása nem a szöveg nyelvétől, hanem az asszonynak a kommunikációban elfoglalt helyétől függött.¹⁰³ A kommunikáció részvevője volt az asszony, amikor meghívták az országgyűlésre, közölték vele, hogy királyi kegyben részesül, a neki szóló címzést a levélre ráírták, vagy ő maga bizonyította aláírásával, hogy a levél tőle származik. Nem volt részese viszont a kommunikációnak a levelek szövegében; ott nem neki beszéltek, illetve nem ő beszélt. Rőla beszéltek, illetve írtak. Durván leegyszerűsítve tehát úgy lehetne fogalmazni, hogy a szemtől szemben érintkezés során, amikor következetesen saját nevén nevezik, a kortársak átveszik az asszonyok aláírásban megnyilvánuló, a születési nevüket megtartó önmeghatározását, míg a háta mögött másként, a férjéről nevezik.

In: Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., szerk., jegyz. Klaniczay Tibor. Bp. 1982. 555–857.

102 Szegedi Gáspár doktor levelei: MOL E 185 12. d. Magyar fordításban jelentek meg: Szerelmes Orsikám. A Nádasdyak és Szegedi Körös Gáspár levelezése. Szerk. Vida Tivadar. Utószó: Gryneus Tamás. Bp. 1988.

103 A beszédhelyzettől függő névhasználatot közel jelenkorú beszédben leírta: *Kálmán Béla*: Hivatalos név, szólítónév, említőnév. In: Név és társadalom. A III. Magyar Nyelvtudományi Konferencia előadásai. Szerk. Hajdú Mihály–Rácz Endre. Veszprém, 1983. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160.) 119–121. Ugyanez csak nőkről szóló falusi beszédben: *Ördög Ferenc*: Az asszonyok megnevezése a népnyelvben. In: *Uő*: Válogatott tanulmányok. Nagykanizsa, 2008. 135–137.

Az ilyen eljárást lehetne úgy értelmezni, mintha az asszonyoknak a saját nevük megtartásával kifejezett önállóságát a társadalom egésze vagy a társadalmi közfelfogás nem fogadta volna el. Ez a feltételezés azonban nyilvánvalóan nem áll. Mert a tanulmányomban tárgyalt emberek, a források termelői – az uralkodókat és a királyi kancelláriát leszámítva természetesen – valamennyien egy társadalmi háló tagjai voltak. Ugyanazok az asszonyok írtak alá egyszer a saját nevükkel, és emlegettek máskor a férj nevéből képzett néven velük azonos státusú asszonyokat. Jó példát ad a kétféle megnevezés összefonódott voltára a Beniczky testvérek levélváltása. Beniczky Anna 1695-ben levelet írt nővérének, Beniczky Magdolnának. A címzésből és Anna aláírásából az kiderül, hogy az egyikük egy mágnás felesége, valamelyikük özvegy, de a férjek nevére nem utal semmi. A levél szövegében viszont szerepel bizonyos „Révay Imréné asszonyom” és „Petróczziné asszonyom ő nagyságok”. Róluk azt nem közli a levélszöveg, kik is voltaképpen. Nincs itt a saját nevük.¹⁰⁴ Még Kanizsay Orsolya is, akinek saját nevét, sőt becenevét tartalmazó aláírásairól már sok szó volt, nevezte levél szövegében sógornőjét „Asszonyom Maylad uramné” névvel. A sógornő oldaláról pedig viszont: Nádasdy Anna – következetesen ennek a névnek valamilyen változatával írta alá magát – egy levelében sem nevezte nevén Kanizsay Orsolyát. Fivéréhez szóló szövegekben inkább „az te Kegyelmed szerelmes társa, az én szerelmes asszonyom” fordulattal írta őt körül.

Ez a két nő rendkívül jó viszonyban volt egymással. Amikor Orsolya meddőségét a méhébe fecskendezett folyadékkal gyógyították, Gáspár doktoron kívül két emberrel engedte kezelteni magát, férjével és a sógornőjével, Nádasdy Annával. Ezt a tényt azért hozom ide, mert segít megérteni, mennyire nem volt ellenséges, vagy nem társadalmi elutasítást jelzett a nők háta mögött gyakorolt asszonynévhasználat. Ha Orsolya és Anna egymásról a férjek nevéből képzett néven írt, bizonyosan nem a női függetlenséget támadták vele.

2. A nők asszonyneve, a férfiak méltóságneve

Ellenségességet árasztó hangulat helyett az asszonynév inkább tekintélyt sugárzott. Bizonyos értelemben ugyanúgy viselkedett, illetve ugyanolyan módon használták és alkalmazták, mint a férfiak méltóságnevét.

A kiindulás az, hogy a férfiak nevét a levélszövegekben családi állapotuktól függetlenül használták. A fiúk körülbelül tízéves korukig rendszerint keresztnévvel, esetleg kis úrfi, grófocska és más hasonló meghatározással szerepelnek, az idősebbekről azonban a levelek teljes nevükön vagy csak a vezetéknévükön szólnak. A Rákóczi-levelezésben Betlen István, Boguslaus Radzivil, Csáky István, Forgács Ádám, Prini Imre és hasonlóak, Károlyi Sándor levelezésében Zicsi Péter, Haller Sámuel, Kohári és több hasonló az urak neve. A felnőttek neve alapján nem lehet tudni, nőtlen vagy nős férfiokról szólnak-e a szövegek. Társadalmi

104 Magyar hölgyek i. m. 396.

státust viszont kifejezhet egyes személyek meghatározásának módja: nem írják le a nevüket. Saját nevük helyett méltóságuk neve – palatinus, cancellarius, iudex curiae stb. – áll a szövegben. Első pillantásra azt lehetne gondolni, hogy véletlen az eltérés, stiláris változatosság a levélben, vagy talán nem jutott a méltóság saját neve eszébe a levélírónak. Néhány esetben azonban a rossz forrásadottságok ellenére is el lehet csípni a váltást. Kiderül, hogy egy-egy úr neve tiszte miatt tűnik el a szövegekből.

A méltóságba lépett férfi nevének eltűnésére a legbeszédesebb példa nem levélből, hanem naplóból származik. Rákóczi László szolgálatja. Úgy látszik, közeli kapcsolatban volt Wesselényi Ferencsel, mert naplójában sokat emlegeti.¹⁰⁵ Rákóczi és Wesselényi együtt ment az 1655-ös nádorválasztó országgyűlés színhelyére, Pozsonyba. Már ott voltak, megkezdődött az országgyűlés, amikor – ahogyan korábban is mindig – Wesselényi Ferenc „Wesselényi uram” volt Rákóczi gondosan vezetett feljegyzéseiben. Március 15-én megtörtént a nádorválasztás. Wesselényiből „palatinus uram” lett. Rákóczi többé nem nevezte őt néven a naplójában. Ugyanígy tűnt el Pálffy Miklós és Koháry István neve Károlyi Sándor levelezéséből. Pálffy általában „Pálfi uram” volt, és országbíróvá történt kinevezése után nem született róla levélszöveg, de miután 1714-ben nádorrá választották, „Palatinus” lett a Károlyi feleségéhez szóló levelekben. „Kohári uram” pedig, aki ugyanabban az évben országbírói kinevezést kapott a „Iudex curiae” vagy „Méltóságos iudex curiae” meghatározáshoz jutott a kinevezés után. Méltóságba lépésük után Károlyi Sándor nem írta le a nevüket.

Ellentmondásos helyzetbe került viszont Wesselényi a fejedelem Rákóczi családban. Miután nádorrá választották, Lórántffy Zsuzsanna leveleiben „palatinus uram” lett. II. Rákóczi György azonban nem váltott. Megmaradt a nádor Wesselényi uram, Wesselényi nevével. Ő Wesselényivel viselkedett úgy, ahogyan az apja Széchy Máriával. Ezzel az asszonnyal szemben érzett ellenszenvét éreztette I. Rákóczi György azzal, hogy asszonyként is saját nevével nevezte. II. Rákóczi György Wesselényivel szemben gyakorolta ugyanazt az eljárást: nem nevezte nádornak. Mivel a Széchy Mária–Wesselényi Ferenc-oldalon házaspár, a másikon apa és fia áll, nem igazán lehet tudni, ugyanaz az ok állt-e a két fejedelem ellenszenvé mögött vagy II. Rákóczi Györgynek külön oka volt arra, hogy Wesselényi királyságbeli magas méltóságát ne ismerje el. Az általános szokás azonban bizonyosan a méltóságnév használata, illetve alkalmazása volt méltóságba jutott férfiakra abban a kommunikációs szituációban, amelyben az érintett nem vett részt; mintegy a háta mögött emlegették.

Ők maguk, a magas méltóságot viselő férfiak pedig aláírásukkal kifejezett önmeghatározásukban ugyanúgy rendszerint nem használták, néha használták a méltóságnevet, ahogyan az asszonyok rendszerint nem, de néha leírták sajátjuk mellett asszonynevüket is. Nőknél feljebb (6. táblázat) az derült ki, hogy csak asszonynévvel, saját neve nélkül senki nem írt alá, saját neve mellett az asszonyne-

105 Rákóczi László naplója. Feltár., közzét., jegyz. Horn Ildikó. Utószó: R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1990. passim.

vet a minta tagjainak 4,7%-a tette ki, és az asszonyok 20%-a írta le valamilyen szerkezetben a saját neve mellett a férje nevét is. Ugyanilyen százalékokat férfiaknál nem számítottam ki, de nyilvánvalóan nagy az asszonymév és a méltóságnév használatának hasonlósága. Olyan esetet, ahol valaki magánlevélben csak mint nádor vagy palatinus, a saját neve nélkül írt volna alá, ami itteni hasonlatomban a pusztá asszonymév leírását jelentené, nem láttam. Megnéztem Esterházy Miklós Nyáry Krisztinához írt leveleit, amelyek 1624 és 1639 között születtek. Esterházyt 1625 októberében választották nádorrá, és máshonnan tudjuk, hogy nagy méltósággal viselte a tisztét, az aláírásán azonban semmi nem változott. Maradt „Gróff E. Miklós”. Majdnem száz évvel korábban viszont Nádasdy Tamás, akit ugyancsak nádorrá választottak, alkalmazta időnként a méltóság nevét feleségéhez szóló levél végén. Volt „az te nádorispánod”, „az te vén nádorispánod” sok más kedveskedő aláírás mellett. Ő másokhoz írt magánlevélben nem tette ki a nádor fogalmat, Esterházy a feleségén kívül másokhoz szóló levélben időnként kiírta, de minden esetben a saját nevéhez csatlakoztatta a méltóságnévet.

3. A mágnásasszonyok státusa

A méltóságnév és az asszonymév viselkedésének hasonlósága arra utal, hogy a mágnások körében a férjhez menésből vagy a férjhezett állapotból társadalmi megbecsülés következett. A megbecsülés kifejezése általános érvényű volt. Nem függött az egyén adottságaitól, mert minden mágnásasszonyt asszonyméven, esetleg a férje rangján emlegettek. A szabályt megerősítő kivételnek tekinthető Széchy Mária és Wesselényi Ferenc esete a két Rákóczi fejedelemmel, akik nem adták meg nekik a bevett szokás szerint járó tisztességet.

Ugyanígy nem függött egyéni adottságoktól az, hogy megtartotta-e valaki a saját nevét, vagy a férje nevéből képzett néven nevezte magát, illetve nevezték őt szemtől szemben. Gyakorlatilag minden mágnásasszony a saját nevét használta, és a saját nevén nevezték akkor, amikor részese volt a kommunikációnak (1., 4., 6. táblázat).

Az asszonymév, illetve a lánynév használatának problémáját más társadalmi rétegekben, főként jobbágyoknál évtizedekkel ezelőtt vizsgálták. Akkor az volt az igen széles körűen elterjedt szakmai vélemény, hogy Magyarországon középkori előzmények után a 16. századra általános lett a -né képzős asszonymév használata. A kivételekre egy nyelvészeti vitában Szabó T. Attila, demográfiai jellegű kutatások során Veress Éva hívta fel a figyelmet. Szabó szerint a „régiségben”, amin a 16. századot értette, feleségek gyakran megtartották lánynevüket. Magyarozatként a nő szellemi adottságait tételezte. Azt írta, a lánynévvel egyesek „megtartották lánykori egyéniségüket”.¹⁰⁶ Veress Éva hasonló eredményre jutott.¹⁰⁷ Azt tartotta valószínűnek,

106 Legutóbb megjelent: Szabó T. Attila: A magyar asszonymév és – még valami. In: *Uő: Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek.* I. Bukarest, 1970. 48–54.

107 Veress Éva: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodrogi jobbágyfalvakban a XVI. század derekán. In: *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyág kialakulásának korszakában.* Szerk., bev. Makkai László. Bp. 1966. 285–426.

hogy egyes nők már lánykorukban kitűntek valamilyen teljesítménnyel vagy tulajdonsággal, ami miatt nem akasztották rájuk házasság után sem a férjük nevét. Bár ő hozzátette azt is, miszerint esetleg az apa vagy az apai család kiválósága miatt nem tartották őket számon jelentéktelen férj névén.

Ezek a magyarázatok annyira összevágtnak azzal, amit én saját fiatalságomban tapasztaltam, hogy állandóan a fejemben motoszkálnak. Akkor volt divat az, hogy bár a többség asszonyneven nevezte magát, egyes női írók, művészek, politikusok a nyilvánosság előtt lánynéven szerepeljenek. A kora újkori arisztokrácia világa azonban más volt. A mágnásasszonyok nem egyéni döntés, hanem mindannyiukra vonatkozó szokás alapján tartották meg a lánynevüket. Így, ha Veress Évának igazuk van, akkor azt, amit más társadalmi rétegekben egyesek, a különös teljesítményt nyújtó, esetleg különösen tekintélyes apától származó nők mint egyéniségek fejeztek ki az úgynevezett lánynév megtartásával, azt a mágnások esetében az ő társadalmi egységükhöz tartozó nők mintegy testületileg gyakorolták.

Bizonyos adatok pedig arra utalnak, mintha az úgynevezett asszonynev az arisztokráciánál társadalmi értelemben, mint szociokulturális jelenség, a férj neve lett volna. Erre utal néhány, kevés forrással dokumentált eset, amikor a szerkezet nyelvtani jelentése a társadalmi jelentésnek ellentmond. Így 1542-ben Kéry Fruzsina írta alá egyik levelét mint „Kery Frwsyna az nehay Seryeny Ferenchne”. Bánffy Katalin 1560-ban Paksy Annának küldött hasonló értelmű címzést: „Nagyságos asszonyomnak az nehay Révay Ferenczné”. Istvánffy Teodóra 1579-ben jelent meg mint „néhai Dóczy Miklósné”.¹⁰⁸ A magyar névtörténet számon tartja ezt a nem sűrűn megjelenő gyakorlatot, és azt állapítja meg, hogy az ilyen megnevezésekben a „néhai” csak a férfinév jelzője lehet.¹⁰⁹ Kétségtelenül így van, ha viszont a társadalmi jelentést nézzük, és a férj nevéből képzett nevet az asszony nevének tekintjük, akkor a „néhai Seryeny Ferencné”, a „néhai Révay Ferencné”, a „néhai Dóczy Miklósné” és hasonlók – értelemszerűen – halott nők megnevezését adják. A nevek ilyen használata olyan érzést kelt, mintha azok, akik éltek vele, nem tudtak volna magyarul.

Nagyon valószínű azonban, hogy nem a régiek nyelvtudásával, hanem a mi képzeletünkkel van baj. Az úgynevezett asszonynev mai értelmezése jelenkori, esetleg közelmúltbeli tudásunkból fakad. Megtanultuk azt, miszerint a Dóczy Miklósné-szerű név asszonynev.¹¹⁰ Ha valakiről azt mondjuk, hogy a férje nevét

108 Magyar hölgyek i. m. 5–6., 56., 71.

109 Papp László: A nők megnevezése a XVI. század második felében. Adatok és néhány tanulság. In: Magyar Nyelvjárások. VI. Szerk. Kálmán Béla. Bp. 1960. 56–89.

110 A -né képzős asszonynev vagy – ahogyan az első rávonatkozó törvény nevezi – „a férj neve a házasságra utaló toldással” az egész magyar történelem során mindig csak választható, de nem kötelezően viselt név volt. A polgári házasságot megalapozó 1894. III. tc. nem szól sem róla, sem az asszony névviseléséről általában. Az 1952. IV. törvény szerint a nő joga, ill. kötelessége nyilatkozni arról, hogy saját nevét vagy ezt a toldással ellátottat kívánja-e a házasság után viselni. A következő családjogi alaptörvény, az 1974. I. pedig a „férj neve a házasságra utaló toldással” három variánsa és a saját név között ajánl kötelező választást a házasság előtt álló nőnek. Azóta az a lényeges módosulás történt, hogy a férfiak is megkapták a házassággal járó névválasztás jogát. A házasság és a névviselés körüli hangulat változásaira jellemző, hogy míg

viseli, akkor főleg erre a megoldásra gondolunk. A 16–17. század arisztokrata kortársai azonban ezt a jelenségcsoportot másként látták. A másként gondolkodást ebben az ügyben főként végrendeletek tanúsítják.

A férjek végrendelete az esetek többségében arra az időre tett intézkedéseket a jövőbeli özvegy javára, míg az asszony a „nevüket viseli”. Ennek a szokásnak írásba foglalt, általános érvényű megfogalmazása a *Tripartitum*-ban olvasható. Werbőczy azt írja, hogy az özvegyet bizonyos, a férj birtokához, ingatlanaihoz stb. kapcsolódó jogok addig illetik meg, míg „nomen titulumque mariti sui praemortui gesserit”.¹¹¹ Nincs olyan szótár, amely szerint ez ne azt jelentené, hogy a néhai férj után jogokat bíró özvegy a „férj címét és nevét viseli”.¹¹² Itt, az asszonynévről szóló gondolatmenetben és mai fogalmaink szerint azonban az a sajátos, hogy az asszonyok sem élő férjük mellett, sem mint özvegyek nem a férj nevét viselték, és az ilyen természetű névviselést a kortársak nem is várták el. A férj nevének viselését az öröklés feltételeként állító végrendeletek az asszonyokat – éppen úgy, mint minden olyan forrás, amelyben a nő a kommunikációs helyzeten kívül áll – lánynéven nevezik meg.

Erről a jelenségről csak két feltűnő példát adok. Báthory István 1580-ban megerősítette Bekes Gáspár végrendeletét. A végrendeletben két helyen volt kifejezetten benne, hogy az asszony javára tett intézkedés csak addig érvényes, míg „feleségem az én nevemet viseli”. A megerősítés kezdeményezői Báthory diplomája szerint „domina Anna Zarkandy magnifici quondam Casparis Békés de Kornváth relicta vidua” és fiai voltak. A végrendelet hitelességét bizonyító oklevelet pedig „domina Anna Zarkandy”, valamint a fiai kapták.¹¹³ Nem tűnik úgy, mintha Anna Bekes Gáspár nevét viselte volna, Báthory azonban nyilvánvalóan férje örökösének tekintette. Jó hetven évvel később, 1655-ben Majtényi Mihály tett olyan végrendeletet, miszerint „feleségem, amíg nevemet viseli”, kap bizonyos javakat. Az asszony neve nincs itt. Majtényi a „szegény, árva, idegen nemzet feleségem” fogalmakkal írta körül. Szelepcsényi György érsek egyik 1657-es leveléből, már Majtényi halála után tudjuk, hogy Wolmarin Maria Katharina volt a neve, vagyis nem „viselte” férje nevét, a magas rangú főpap mégis Majtényi Mihály örökösének tekintette.¹¹⁴

A „nevemet viseli” megmagyarázva annyit tesz, hogy a végrendeletben megnevezett asszony özvegyen nem megy újból férjhez, amely jelentést egyes testa-

---

az 1952-ben törvénybe foglalt névválasztási lehetőség nem váltott ki különösebb társadalmi visszhangot, az 1974-es jóformán névváltoztatási mozgalmat indított el. A névviselést kutató nyelvészek is általában 1974-et tekintik az asszonyi névviselés történetében fordulópontnak. 1952 előtt a házassági anyakönyvben nem volt „A feleség neve a házasságkötés után” rovat.

111 *Tripartitum* I. 102. 1. §.

112 A „titulus” értelmezését onnan veszem, hogy amikor a kortársak fogalmazványokban vagy másolatokban az uraknak csak a nevét írják le, hivatalukat és méltóságait azonban nem sorolják fel, a hiányzó elemekre a (Tit) szótöredék beírásával figyelmeztetnek.

113 Bekes Gáspár végrendelete. Közli: Barabás Samu. TT 1891. 145–148.

114 *Monumenta*, emlékek a Majthényi, Kesselleőkeői és Berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából. 1451–1728. Közli: Szerémi. TT 1897. 1–338.

mentumok pontosan le is írják. Így Homonnay Drugeth Miklós 1580-ban „Zryni Margith” nevű felesége javára tett intézkedése érvénytelenné válik, „ha az én nevemöt elváltoztatná, az Úr Isten szerencsét parancsolna az én feleségemnek, az hogy férjhez menne az én halálom után”.¹¹⁵ Dóczi András 1620-as végrendelete szerint „valameddig az én szegény atyámfia az én nevemet viseli” érvényes a rendelkezése, ami elesik, ha az asszony „állapotját tisztességesen megváltoztatja”. A feleség a szövegben Paczoth Judit.¹¹⁶

A férfi nevének viselése tehát a 16–17. századi arisztokráciánál mai képzeleteinktől tökéletesen eltérő jelenség volt. Meg kell tanulnunk, hogy nem a nő neve, hanem a társadalom tudása tartotta fenn. Abban fejeződött ki, hogy bár a mágnásasszony maga és a királytól az uradalmi emberekig mindenki születési nevét használta, akkor, ha a nő a kommunikáción kívül állt, a férje nevére neveztek meg. Itt érzékelek valamit, amit szövegem bevezetésében valamikor volt névmágiára vagy tabura utaló szokásnak neveztem. Összefügg azzal, hogy a férfi méltóságneve és a nő úgynevezett asszonyneve egyformán viselkedett. Ahogyan férfiak neve bizonyos méltóságok felvétele után az emlegetés szintjén tabuvá vált, úgy lett tabu használni emlegetésben a nő nevét házasságkötés után. Az asszony neve helyett ilyenkor a férj neve figurált.

Ez a szokás határozottan különbözött a Magyarországot körülvevő térség névhasználati gyakorlatától.¹¹⁷ Valószínűleg éppen olyan ősi eredete van, mint a -né képzővel létrehozott névnek. Azt az uráli korból származtatják, és alighanem az uráli korra megy vissza az asszonyok különös megbecsülése is. A nők valamikor volt különös megbecsülésére utal az, hogy a vogul személynevek „ősi rétegében” a női nevek túlnyomóan nagy része istennő, illetve női bálvány neve volt, a többi pedig bóknév.¹¹⁸

Kérdés, milyen tudományos módszerrel lehet a nők megbecsülésének tüneteit az arisztokrácia alatt elhelyezkedő társadalmi körökben is megkeresni.

115 *Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században. I–III. Bp. 1986. közöl 21 hasonló tartalmú, főrangú férfitől származó végrendeletet: III. 85–361. Közéjük tartozik Homonnay Drugeth Miklósé.

116 Uo.

117 A szakirodalom mintegy természetes tényként kezeli azt, hogy a nők házassággal a nevüket elveszítették. Ld. *Ingeborg Schwenzer–Martin Menne*: Rechtliche Regelung der Familiennamen/Pseudonyme, Künstler- und Aliasnamen. In: *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. 2. I. m. 1780–1790.

118 *Sz. Kispál Magdolna*: Vizsgálódás a vogul személynevek egy ősi rétegében. In: *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia, Budapest 1969*. Szerk. Kázmér Miklós–Végh József. Bp. 1970. (Nyelvtudományi értekezések 70.) 239–244.

KATALIN PÉTER
THE NAME OF THE WIFE

The study is based on the theoretical conviction that the usage of an individual's name reflects his or her social standing. The sources, used in the study, were sixteenth–seventeenth-century texts written in Latin and in the vernaculars spoken at that time in Hungary. As for the method, a complex corpus of sources was created and investigated systematically.

The results show that the women of the aristocracy did not carry the name of their husbands. The Hungarian married name, which is the name of the husband with the suffix “né” (meaning: ‘the wife of’), was used the same way as men’s names of dignity.

The combination of keeping the wife’s own name and using, in certain situations, the name of the husband to indicate honour, reflects the high social standing of aristocratic women. The great respect for wives was most probably as old as the suffix “né”. 20th-century linguists trace its origins back to the period before the disjunction of Finno-Ugric languages.